Sayı : 26 Mart : 1972

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1972

İSTANBUL'UN ORTADAN KALKAN BAZI TARİHÎ ESERLERİ

I

Çobançavuş, Âdilşah Kadın, Hoca Teberrük, Revanî Çelebi ve Yayla camileri

Semavi Eyice

İstanbul'un Türk devrine ait tarihî eserlerinden çoğu son yıllarda çeşitli sebeblerle ortadan kalkmış ve bunların her türlü hatıraları ebediyen kaybolmuştur. Bunlardan bazıları genel tarih bakımından değerli sayılabilecek eserlerdi. Bazıları ise mimarileri ile Türk sanatının dikkate değer örneklerinden idi. Ayrıca bu eserler, şehrin tarihî topoğrafyasının ve şehir tarihinin unsurları idi[1]. Anlaşılması güç gerekçelerle ve şehrin tarih ile güzelliğine değer vermeyen görüşlerle, sebebsiz ve hatta lüzumsuz ortadan kaldırılan bu eserlerden bir kaçı için elimizde bazı not ve resimler toplanmış bulun-

1 Dipnotlarda sık başvurulan bazı yayınlar kısaltılmış başlıkları ile gösterilmiştir. Bunların listesi aşağıdadır:

Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri* = Ekrem Hakkı Ayverdi ve Ömer Lütfi Barkan, *İstanbul Vakıflar tahrir defteri, 953 (=1546) tarihli*, İstanbul 1970.

Ayverdi, *Harita* = Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. asırda İstanbul haritası*, İstanbul 1958.

Hadika = Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi*, İstanbul 1281.

M. Ziya, *İstanbul* = Mehmed Ziya (İhtifalci), *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336 (= 1920) 1928, 2 cilt. Bu kitabın yalnız ikinci cildinin s. 127 e kadar olan kısmı yeni harflerle ve fasiküller halinde, İstanbul'da 1937 de çok kötü bir şekilde basılmıştır.

Belediye, *Rehber* = İstanbul Belediyesi, *İstanbul şehir rehberi*, İstanbul 1934.

Pervititsch, *Plan* = J. Pervititch, *Türkiye Sigortacılar dairei merkeziyesi tarafından hazırlatılan İstanbul sigorta haritaları*, 57×81 cm ölçüsünde ve 1:500-1000 ölçeğinde renkli haritaları, İstanbul 1934-40.

Camiler haritası = Mühendishane-i Berr-i Hümayûn mensuplarınca hazırlanarak H. 1264 (= 1847/48) de taş basması olarak yayınlanmıştır.

maktadır[2]. Bugün için artık bir tarih vesikası olan bu not ve resimlerden bir kaçını bu makalemizde bir araya getirerek değerlendirmeğe çalışacağız[3].

I

Çobançavuş camii

Levha : I - IX. *Resim : 1 - 8.*

Çobançavuş camii, İstanbul'un yetersiz ellerde perişan edilen geçmişteki «imar» gayretlerinden birine kurban giden bir eski eserdir. İstanbul Belediyesince, 1934 de yayınlanan *İstanbul rehberi*'nin üçüncü paftasında, 33 sayılı Mimar Kemaleddin mahallesi sınırları içinde, Koca Ragıp Paşa caddesi üzerinde yeri gösterilmiştir. Çobançavuş camii bu paftada tam *Koca* kelimesinin altına isabet etmektedir ve bu plândan da anlaşılacağı gibi, cadde tam camiin üzerinden geçirilmiştir[4]. Böylece bu eser, 23 Temmuz 1911 günü çıkarak, Uzunçarşı-Mercan-Lâleli semtlerini harap eden büyük yangından sonra düzenlenen yeni şehir plânlamasının lüzumsuz kurbanlarından biri olmuştur. Çobançavuş camii Bayezıd'den Aksaray'a inen caddenin sol tarafında, denize doğru uzanan Koca Ragıp Paşa caddesinin üzerinde, Mesih Paşa caddesi ile bu caddenin meydana getirdiği dörtyol ağzının az aşağısında bulunuyordu[5].

Hadikatü'l-cevami'de mescid olarak gösterilen bu eser 18. yüzyılda *Musalla* denilen bir semtte bulunuyor ve bu kaynağın verdiği bilgiye göre Çavuşbaşı Süleyman Ağa tarafından bir medrese ve bir de çeşme ile ufak bir manzume meydana getiriyordu. Manzumenin kurucusu Süleyman Ağa'nın da bu hayratı yanında gömülü olduğunu yine *Hadika* bildirmektedir[6]. Aslında bu camiin mahallesi yokken, Sultan III. Ahmed (1703-1730) devrinde, çevresindeki mahallelerden parçalar ayrılmak suretiyle bir Çobança-

2 Bu yazımız bir seri halinde yayınlamağı düşündüğümüz makalelerin birincisidir. Bu yazılarımız ile kaybolan eski eserler hakkında derleyebildiğimiz bilgileri tarihe mal etmeğe çabalarken, gelecekte «imar» kazmalarını idare edenleri biraz daha anlayışlı ve şehrin tarihî eserlerine karşı daha saygılı olmalarını temenni ettiğimizi de belirtmek isteriz.

3 Bu yazımı hazırlarken, E. gl. Cevdet Çulpan, Yük. müh. - mim. Yılmaz Önge, Kemal Elker, Bilgin Turnalı ve Mehmed İ. Tunay yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Kemal Elker aracılığı ile Şinasi Akbatu Bey'in eski gazetelerden derlenmiş notlarından da faydalanmamız mümkün oldu. Bütün bu dostlarıma burada teşekkür etmeği bir borç bilirim.

4 Belediye, *Rehber*, pafta 3.

5 Pervititch, *Plan*.

6 *Hadika*, I, s. 71; *Camiler haritası*, no. 333 de Çobançavuş camii adı ile işaretlenmiştir.

vuş mahallesi meydana getirilmiş ise de, şehrin Belediye taksimatı Osman Nuri Ergin (1883-1961) tarafından yeniden düzenlendiğinde, bu mahalle tekrar ortadan kalkmıştır. Çavuşbaşı Süleyman Ağa'nın tarihî şahsiyeti hakkında bir bilgimiz yoktur. E. Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*'nde, Süleyman Ağa'nın Fatih devrinde yaşadığını kabul ederek, bu eseri de Fatih devri yapıları listesine almıştır[7]. Camiin kullanıldığı sıralarda, burada sağ tarafda, parmaklıklı duvar dibinde, Süleyman Ağa'nın mermer lâhitli mezarı görülüyordu. Bu mezarı incelemiş olan merhum Mehmed Ziya (İhtifalci)'nin yazdığına göre : «*... mükellef mermer sandukanın üzerindeki baş ve ayak taşları kalın ve işlemesiz...*» idi[8]. Böylece buranın evvelce de bir yangında geniş ölçüde zarar görmüş olduğu, ayak taşının zedelenmiş bir halde bulunmasından anlaşılıyordu. Mehmed Ziya Bey'in tesbitine göre «*Baş taşı, ayak taşına nazaran başka şekilde olup, mermer sandukası ile mütenasip ve ahenkli bir kısım teşkil etmiyor. Bakılırsa bu sonradan yapılmıştır. Kitabesi oyma ve hak suretiyle olmayıp, yaldızla yazılmıştır*». Mehmed Ziya Bey bu vesile ile âdeta bir kehanette bulunarak : «*... günün birinde emsali gibi yok edilmesi mukarrer bulunan kabristanında medfun olanları evlât ve ahfadımızın hafıza-i ihtiramına nakşetmek üzere kayd ediyorum...*» dedikten sonra ,o sıralarda yâni 1922 yıllarında bu mezarın kitabesinin şöyle olduğunu bildirir : «*Cennetmekân firdevs âşiyan Gâzi Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Ser çavuşu Sahibü'l-hayrat ve'l hâsenat ve ragıbü'l-cenneti vedderecat işbu cami ve medrese bânisi merhum Süleyman Ağa ruhuna Fatiha ihsan.*»

Bu kitabenin gerek ifadesi, gerek yazılış şekli, çok sonradan yazıldığını ve Fatih Sultan II. Mehmed devrine ait olmıyacağını açık surette belli etmektedir. Hatta bunun hayrat sahibinin hâtırasını yaşatmak için, tamamen bir makam olarak meydana getirilmiş olabileceğine dahi ihtimal verilebilir. Ziya Bey'in yazdığına göre, Süleyman Ağa'nın kabri başında kandil yakılırdı. Ayak taşına ayrıca eğreti olarak serpuşsuz ve üçgen biçimli tepelikli daha ufak bir başka taş daha oturtulmuştu ki bunun da üzerinde şu yazı okunuyordu :

7 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, İstanbul 1953, s. 14, no. 29. Eski Eserler Encümenindeki dosyasındaki Nuri Ebussuutoğlu imzalı ve 4.IX.1939 tarihli nota göre, bu cami Fatih'in çobanbaşısının neslinden olduğu söylenen ve 996 (= 1587/8) de Çavuşbaşı olan, 1014 (=1605/06) den sonra vefat eden Süleyman ağa tarafından yaptırılmıştır.

8 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 8, not 2, yeni baskı, s. 20-25.

«... sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat merhûm ve mağfur Çavuşbaşı İsmail Ağa'nın ruhiyçün, sene 1225 (= 1810)».

Bugün artık ne bu mezarlar, ne ahşap olduğu tesbit olunan medrese ve ne de cami kalmıştır. Kurucunun adındaki Çoban kelimesinin de bir sıfat olmayıp, doğrudan doğruya bu şahsın adı olduğuna da ihtimal verilebilir. Eski Türk adları arasında *Çoban* adı yaygın olanlardan biridir. Belki vakıf kayıtları araştırıldığında camiin kurucusu Çobançavuş Süleyman Ağa hakkında daha etraflı bilgi edinmek mümkün olacaktır. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul Vakıfları tahrir defteri*'nde Çobançavuş camiinin adına raslanmadığına göre, bu tarihden öncelerine ait olabileceğine ihtimal vermek biraz zordur[9].

1875-1880 yıllarına doğru çizilen İstanbul haritasında Çobançavuş camii işaretlenmiş ve cephesi önündeki sokağın adının da *Medrese sokağı* olduğu belirtilmiş ise de medrese gösterilmediğine göre, herhalde daha o vakitler bile ortadan kalkmış olmalıdır[10]. Geçen yüzyılın sonunda, 1899 da, gazete ilânlarından öğrenildiğine göre, evkaf idaresi Çobançavuş camiinin gerek esas binası, gerek çevre duvarının tamiri için ihaleler yapmıştır[11]. 23 Temmuz 1911 de Mercan'dan Lâleli'ye kadar olan bölgeyi mahveden büyük yangın Çobançavuş camiine ilişmiş olmamasına rağmen[12], bu eski eser bir başka felâkete uğramış ve Lâleli-Aksaray semtlerinin yeniden imarı için plânı çizildiğinde, bu işi üzerlerine alanlar, yangın sahası ile yanmamış sahaların sınırlarını iyice tesbite çalışmadıklarından ve en önemlisi, şehrin topoğrafyasını gözönünde tutmaksızın bütün bu bölgeyi denize kadar bir tepsi gibi dümdüz farzederek, buralarda korunması gerekli eserlerin, hatıraların bulunuşunu da hiç hesaba katmadan, masa başında büyük bir rahatlıkla plânlarını o devirde Batı'da pek moda olan dama tahtası prensibine göre hazırlamışlardır. Bayazıd-Aksaray ana caddesinden denize doğru tatbike başlanan bu plân uyarınca yangın sahasının toprak tesviyesine de girişilince, zaten bu bölgede Marmaraya doğru meyilli olan arazi, yan-

9 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri.*

10 Ayverdi, *Harita,* Pafta C 3. İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki bir elyazma listede (no. 8869) Çavuşbaşı Süleyman Ağa medresesi faal bir medrese olarak yer almaktadır.

11 «*Sabah*» gazetesi, Ağustos 1315 (19 Ağustos 1899), «*Tercüman-ı Hakikat*» gazetesi, 23 Mart 1313 (= 5 Nisan 1899).

12 M. Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii âfetler,* «*Türk san'atı tarihi araştırma ve incelemeleri*» I (1963) s. 377-379; A.M. Schneider, *Die Braende in Kostantinopel,* «*Byzantinische Zeitschrift*» 41 (1941) s. 401.

mamış mahallelere çok kot farklı bir yar halinde dayanıp kalmıştır[13]. Zaten yeni açılacak bir caddenin tam üstüne isabet ettirilen Çobançavuş camii bu garip toprak düzlemesi ile de büsbütün bir tehlikeli duruma girmiştir. Böylece bu güzel ve tarihî eser yokolmağa mahkûm edilmişti. Çobançavuş camii 1911 de yanmadığından daha uzun yıllar hizmete devam etmiştir. Etrafını çeviren geniş bir hazirenin içinde, bir kaç yaşlı ağacın arasında beyaz minaresi ile göze hoş görünen bir manzara arzediyordu. Nitekim 1936 da Eminönü Halkevinde açılan bir resim sergisinde *Çobançavuş camii* adı ile bu köşenin romantik görünüşünü aksettiren bir tablo da bulunuyordu[14]. Koca Ragıb Paşa caddesinin 1937 de açılmasına girişildiğinde camiin yıktırılmasına başlanmış ve bunun için çatısı kaldırılarak, ahşap kısımları ile minarenin külâhı sökülmüştür. Fakat çalışmalara devam olunmadığından Çobançavuş camii öylece bırakılmıştır. 1942 de minaresi de temeline kadar yıktırılmıştır. 25 Şubat 1946 günü Çobançavuş camiini incelediğimde, eserin çok harap halde sadece dört duvarı kalmış bulunuyordu. Binanın içinde ufak bir kulübe yapılmış ve bir aile burada barınıyordu. Camiin etrafındaki hazirenin mezarları ise son derece perişan bir halde görülüyordu[15]. 1959 da basılan kısa bir yazıda ise, camiden artık hiçbir iz kalmadığı, mezarların da ortadan kalktığı, sadece bir kaç perişan taşın görülebildiği ve üç servi ağacının son işaret olarak henüz durduğu belirtilmektedir[16]. Bugün burada artık hiç bir kalıntı, hiç bir iz yoktur. Sadece Çobançavuş sokağı'na işaret eden bir sokak levhası son hatıra olarak göze çarpar. Topoğraf J. Pervititch tarafından 1936 da hazırlanan Sigorta haritalarından bu bölgeyi

13 Bu acayip şehir plânlamasının hangi düşüncelerle yapıldığı ve çizilen dehşet verici kroki için bk. Anonim, *La reconstruction de Stamboul*, «*Génie civil Ottoman*» III. yıl, no. 1 (Temmuz 1912) s. 4-5 ve metin dışı plân. Şehrin bu bölgesini bomboş bir tarla gibi tasavvur ederek imarı dama tahtası prensibine göre tasarlayan plân, Şehremaneti'nin İstanbul haritasında da görülür, kşl. Mühendis Necîb, *İstanbul rehberi*, 1334-1918, *İstanbul ciheti haritası* (Üst bölüm).

14 *Turgut Cansever Resim sergisi*, Eminönü Halkevi, 28 Birinciteşrin (Ekim) 1936, İstanbul 1936, no. 4 Çobançavuş camiinin yağlıboya bir etüdü.

15 Hakkı Göktürk, *Çobançavuş camii* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII (İstanbul 1966) s. 4049-4050, 1 plân-krokisi ile.

16 Şinasi Akbatu, *Çobançavuş camii*, «*İstanbul Ekspres*» gazetesi, 24 Mart 1959, camiden ve mezarlardan hiçbir iz kalmamıştır. Sadece üç selvi ağacı henüz durmaktadır. Yazar ayrıca şu hususa da işaret eder: «Mahalle halkı nazarında Çoban Çavuş evliya mertebesinde bir zat telâkki edilir ve ona adaklar adanır».

göstereninde, Çobançavuş camii, etrafını çevreleyen geniş haziresi, ağaçları hatta kurucusunun mezarı ve çeşmesi ile gösterilmiştir[17].

Çobançavuş camii, dikdörtgen biçiminde, enine uzanan klâsik tipde, sakıflı, yani üstü ahşap çatı ve kiremit örtülü büyükçe güzel bir cami idi. Yan cephelerinde altlı üstlü iki sıra halindeki altışar pencereden, mihrap cephesinde ise altta dört, üstte ise beş pencereden ışık alıyordu. Bu pencerelerin hepsi muntazam sivri Türk kemerlerine sahip bulunuyordu. Minare giriş cephesinin sağ tarafına bitişikdi. Girişin iki yanında birer mihrap nişi olduğundan, evvelce önünde binanın bütün genişliğince uzanan, herhalde ahşap direkli bir soncemaatyeri bulunduğu da anlaşılıyordu. Cami aralarda tuğla hatıllar ile moloz taşından inşa olunmuştu. Dış cephelerinde kapı ve pencereler mermer ile çerçevelenmiş, tahfif kemerleri ile dış duvarlar daha özenilerek yapılmıştı. Basit bir tipde olmasına rağmen, ahenkli nisbetleri ile iddiasız güzel bir eser hüviyetinde olan Çobançavuş camii, İstanbul'un sayıları çok azalmış olan üstü çatı ile örtülü camiler tipinin orijinal özelliğini koruyabilmiş bir örneği olarak değerli bir eserdi. Şehir plânlamasında gösterilecek az bir dikkat ile pek âlâ kurtarılması mümkün iken yok edilmesi muhakkak ki, şehrin Türk devri tarihi ve güzelliği bakımından bir kayıp olmuştur[18].

Mehmed Ziya Bey, bu eserin etrafını çeviren haziredeki mezarların da yok olacaklarını anlamış, bunların başlıcalarını kitabında kaydetmiştir. Bu suretle hiç değilse Çobançavuş camii haziresinde yatanların adlarını öğrenmek mümkün olmaktadır. Bunlar Recai Efendi'nin mehterbaşısı Halil Ağa (H. 1208 = 1793/94), Eski Saray Teberdarlar kethüdası Hacı Hüseyin Ağa (H. 1146 = 1733/34), Dergâh-ı Âli gediklilerinden Urfa'lı Hacı Mehmed Ağa (H. 1177 = 1763/64), Kâtip Ali Efendi (H. 1127 = 1715), manzum uzun bir kitabe ile Hacı İsmail Ağa (H. 1224 = 1809) Divan-ı Humâyûn Hacegânından Mehmed Nureddin Efendi (H. 1256 = 1840), Bozcaadalı Halil Paşa-zade Hasan Zühdü Efendi (H. 1277 = 1860/61), Çobançavuş

17 Pervititsch, *Plan,*

18 Şehir plânlamalarında daima yapılan işler eski eserlerin zararına olarak düzenlenmektedir. Bu evvelce böyle olduğu gibi, bugün de böyledir. Nitekim 1955-60 istimlâklerinde de lüzumsuz olarak sanat ve tarih değerine haiz pek çok eser ortadan kaldırılmıştır. Bu hususda üzüntü verici bir kaç kayıp olarak Azapkapısı'nda Saliha Sultan mektebi, Yenibahçe'de Hoca Attar Halil mescidi, Aksaray'da Murad Paşa hamamı, Kabataş'da Şeyhülislâm Esad Efendi çeşmesi ile Silâhdar Yahya Efendi çeşmesi, Fındıklı'da Molla Çelebi hamamı anılabilir. İstimlâk kurbanı eski eserlere dair olarak bk. Behçet Ünsal, *İstanbul'un imarı ve eski eser kaybı, «Türk sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri,* II (1969) s. 6-61.

camii imamı Seyyid Osman Efendi (H. 1277 = 1767/68), Hacı Yusuf Paşa hazinedarı Mehmed Ağa (H. 1220 = 1805/06), Çobançavuş camii imamı, Kaadiriyeden postnişin Hacı Hafız Mehmed Zühtü Efendi (H. 1310 = 1892/93), Valde Sultan kâhyası Mustafa Ağa'nın yeğeni Raşid Bey (H. 1214 = 1799/1800), Dahiliye kalemi hülefasından Ömer Sırrı Efendi (H. 1257 = 1841), Ahmed Efendi (H. 1208 = 1793/194), Esma Sultan kethüdasının hazinedarı Halil Ağa zevcesi Ayşe Hatun (H. 1192 = 1778), Camiin kıble duvarı önünde ise, Ayasofya camii mütevellisi İbrahim Efendi oğlu Hattat Abid Mehmed Efendi (H. 1138 = 1725/26), ve bebeği ile birlikte ölen ve adı okunamayan bir loğusa (H. 1175 = 1761/62). Mehmed Ziya Bey, 8 Şubat 1338 (= 1922) günü yaptığı incelemeleri sırasında bu geniş hazirede ayrıca taşları kırık ve toprağa gömülü, dört mermer sanduka daha tesbit etmiştir[19].

Haziredeki mezarların en eskisi Kâtip Ali Efendi'nin H. 1127 (=1715) tarihli mezartaşı olduğuna ve *Hadika*'nın ifadesine göre buraya etrafındaki mahallelerden bazı parçalar birleştirmek suretiyle bu cami çevresinde III. Ahmed (1703-1730) zamanında bir mahalle kurulduğuna göre, cami gördüğümüz biçimi ile 18. yüzyıl başlarında ve Sultan III. Ahmed çağında yapılmış olmalıdır. Daha eskiye giden tarihçesi ise ancak arşiv vesikalarının ışığında aydınlanabilir.

II

Âdilşah Kadın (veya Şişehane) camii

Levha : V - IX. *Resim : 9 - 17.*

Âdilşah Kadın camii, Edirnekapısı'nın kuzeyinde Tekfur Sarayı'nın önündeki avlunun tam karşısında bulunuyordu. Bu camiin yeri, 1934 tarihli İstanbul Belediyesi rehberindeki haritada, Fener nahiyesinin 110 sayılı Avcı Bey mahallesi sınırları içinde, Şişehane caddesi ile Mumhane caddesi arasındaki adanın üçgen biçimindeki ucunda işaretlenmiştir[20]. 1943 e doğru ortadan kaldırılan bu eserin, bugün sadece temellerinin kalıntıları farkedilmektedir.

Âdilşah Kadın camii, *Hadika*'nın yazılmasından sonra yapılmış olduğundan tabiatıyla, İstanbul camileri hakkındaki bu ana kaynakda bulunmamaktadır. 1875-1880 tarihleri arasına ait olan İstanbul haritasında bu ca-

19 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 12, not; yenibaskı, s. 25.

20 Belediye, *Rehber*, pafta 8.

mi işaretlenmiş fakat adı yazılmamıştır[21]. Bu değerli haritayı bularak yayınlayan E. Hakkı Ayverdi, bu camiin, *Hadika*'da Eğrikapı mescidi olarak anılan Avcı Bey mescidi ile aynı olduğunu kabul ederek, parantez içinde bu adları yazmıştır. Halbuki *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki kısa nottan anlaşıldığına göre, Eğrikapı veya Avcı Bey camii (veya mescidi), Eğrikapı'dan girildiğinde, sağdaki birinci sokak olan Şişehane caddesinde sağ tarafda idi ve Arap Hekimzade Hacı Ali Efendi'nin sıbyan mektebi ile bir Sahabe türbesinin karşısında bulunuyordu. Temmuz 1946 da sıbyan mektebi ortadan kalkmış, türbe çok harap bir hale girmiş, cami ise «... *mihrab duvarının bir parçası kalmış bir harabe halinde idi*»[22]. 1875-1880 lere ait haritada, mektep gösterilmişse de, bu mescid işaretlenmemiştir. Âdilşah kadın camiinin Eğrikapı-Avcı Bey camii ile aynı olamıyacağı zaten, aslı Mühendishane-i Hümayun'da hazırlanan H. 1264 (= 1848) tarihli *İstanbul camileri haritası*'ndan da anlaşılmaktadır. Bunda, 7 numara ile Avcı Bey mescidi, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tarif ettiği yerde görülmektedir.

Geçen yüzyılın sonlarında amatör arkeologlar tarafından ortaya atılmış bir hipoteze göre, Âdilşah Kadın camii, Bizans devrinin bir Hagios İoannes kilisesi yerinde idi[23]. Bu görüşü destekleyen Dr. Mordtmann, haritanın bir köşesindeki detaylı vaziyet plânında bunu açık surette belirtmiştir[24]. Sonraları A. van Millingen, Hebdomon sarayının Bakırköyü'nde olduğunu ortaya koymuş[25] ve Hagios İoannes kilisesinin de orada olması gerektiği kendiliğinden isbatlanmıştır[26]. Kitabının ilk cildinde[27] ve daha sonraları Meh-

21 Ayverdi, *Harita*, pafta D 6; *Camiler haritası*'nda numarasız olarak işaretlidir.

22 *Hadika*, I, s. 37; *Camiler haritası*'nda Avcı Bey camii adı ile 7 no.lu olarak işaretlidir; Burhan Olker, *Avcı Bey mescidi* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1960) s. 1345.

23 P.A. Dethier, *Der Bosphor und Constantinopel*, Wien 1873, s. 39, no. 11-12.

24 Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, de kendi kendisi ile çelişki halindedir, s. 32 de metinde, Hebdomon'un ve dolayısiyle Ioannes kilisesinin şehrin uzağında olması gerektiğini savunurken, kitabına eklediği, büyük renkli güzel haritada ve ayrıca sol üst köşedeki detay planında Âdilşah kadın camii yerini, bu kilisenin arsası olarak işaretlemiştir.

25 A.van Millingen, *Byzantine Constantinople, the walls of the City*, London 1899, s. 316 vd. s. 114-115 arasındaki plânda Âdilşah Kadın camii yeri işaretlenmiştir.

26 Hebdomon'daki İoannes kilisesi hakkında kaynaklarda pek çok bilgi vardır, kşl. J.P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897, II, s. 127-128; kşl. H. Glück, *Das Hebdomon und seine Reste in Makri-köi* Wien 1920, s. 6, s. 29-41, Mütareke sırasında, Fransızlar tarafından Hebdomon'un yerinde, Yenimahalle'de yapılan kazılar sırasında İoannes kilisesinin kalıntıları da temizlenmiştir, bk. R. Demangel, *Contribution à la topographie de l'Hebdomon*, Paris 1945, s. 17-32, Yenimahalle tren istasyonundan de-

med Ziya[28] Dethier'nin yanlışını sürdürerek, Âdilşah Kadın camiinin yerinde bir kilise bulunduğunu iddiaya devam etmişdir[29]. Kısacası, bu kilise arsası esassız olup, Âdilşah Kadın camii temelden itibaren bir Türk eseri olarak çok yakın sayılabilecek bir tarihde, 19. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Bizansın Hagios İoannes kilisesi ile uzakdan yakından hiçbir ilgisi yoktur.

Âdilşah Kadın veya bazen yazıldığı gibi Şişehane[30] camii Sultan III. Mustafa (1757-1774) nın üçüncü kadını Âdilşah adına H. 1220 (=1805/06) de yapılmıştır. Âdilşah Kadın, Beyhan ve Hadice Sultanların annesi olup, 5 Ramazan 1218 (= 19 Aralık 1803) de ölerek, Sultan III. Mustafa'nın hayır eseri olan Lâleli camii avlusunda, ve III. Mustafa türbesinin dışında gömülmüştür[31]. Bugün bu mezar, Aksaray-Lâleli caddesine açılan, sebil ve türbe yanındaki kapıdan girildiğinde sol tarafda bulunmaktadır. Mezarın önünde, mermerden zarif bir Barok uslûbda, iki tarafı musluklu ve bronz parmaklıklı bir hacet penceresi vardır[32]. Âdilşah Kadın'ın tarihde belirli bir hüviyeti olmamasına karşılık, kızlarından biri olan Hadice Sultan, III. Selim (1789-1807) devrinde Türk medeniyet tarihinde renkli bir şahsiyet olarak tanınır[33]. Başka bir anadan (Mihrişah Sultan) doğan III.

nize doğru inen caddenin sağ tarafında bulunan bir Bizans devri yapısı harabesi bu kilise olarak teşhis olunmuştu. Bu kalıntılar, yerine İşçi sigortalarına ait bir bina yapılmak üzere 1960 dan sonra ortadan kaldırılmıştır.

27 M. Ziya, *İstanbul*, I, s. 50 not 1 ve s. 255 de Eğrikapı-Ayvansaray (eski *Blakhernai*) bölgesi plânı açıklamasında no. XXIX.

28 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 115; yeni baskı, s. 146.

29 Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 18 ve 68, 69, dipnot 137.

30 «*İstanbul Şehremaneti Mecmuası*» sayı 51 (Teşrinsani = Kasım 1928) de «Avcı Bey mahallesinde Şişehane camii der kurb-i Tekfur sarayı» şeklinde bir kayıt vardır. Mühendis Necib Bey, *İstanbul rehberi - İstanbul ciheti* (Üst bölüm), de de Âdilşah Kadın camii, Şişehane camii olarak işaretlenmiştir.

31 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 51 (Burada: kerimeleri Mahmudpaşa'da ruhiycun çeşme ve mekteb yaptılar, denilmektedir), ayrıca kşl. Gültekin Oransay, *Osmanlı devletinde kim kimdir*, İstanbul 1969, I, s. 127, kşl. s. 90-91.

32 Âdilşah Kadın Efendi'nin mezarının önündeki hacet penceresinin renkli bir resmi için bk. Yapı-Kredi bankası, *Türk el sanatları*, İstanbul 1969, altta sağdaki resim.

33 M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 32; Gültekin Oransay, *Osmanlı devletinde kim kimdir*, I. s. 180, Hadice Sultan 7 Muharrem 1180 (= 15 Haziran 1766) da doğmuş (bu tarih şüphelidir), 1198 (= 1783/84) de Seyyid Ahmed Paşa ile nişanlanmış, 1201 (= 1786/87) de evlenmiş, 27 Şevval 1237 de (= 17 Temmuz 1822) de ölerek Eyub'de Mihrişah Valide Sultan türbesine gömülmüştür. Hakkında güzel bir yazı şu eserde bulunmaktadır. A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au Dix-huitième siècle*, Paris 1911, s. 162 vd.; Reşad Ekrem Koçu,

Selim kızkardeşi Hadice Sultan'a sıcak bir sevgi göstermiş, ve oldukça uyanık bir kadın olduğu anlaşılan Hadice Sultan'ın hareketlerini desteklemiştir. Hadice Sultan, Boğaziçinde Defterdarburnu'nda tamamen Batı mimarî uslûbunda Nebadabad sarayını yaptırmıştı[34]. İstanbul'da uzunca bir süre kalarak bir tarafdan şehrin güzelliklerini aksettiren harikulâde resimler yapan, bir taraftan da bazı saray ve binaların yapımında ve süslenmesinde çalışan Fransız ressam ve dekoratörü A.I. Melling (26.IV.1763-25.VIII.1831) ile çok samimi bir dostluk kuran Hadice Sultan'ın bu sanatkâr ile yakınlığı o çağın görüşlerini aşan bir ölçüde olmuştur. Melling, Boğaziçinde Hadice Sultan için Nebadabad sarayını yaparak bunu süslediği gibi[35], daha birçoğu

Tarihden hikâyeler : Hatice Sultan ile Ressam Melling, İstanbul 1934, s. 3-11. Boppe, Hadice Sultan'ın doğum tarihini 7 Muharrem 1182 (= 24 Mayıs 1762) olarak vermektedir ki daha doğru olması muhtemeldir. Çünki aşağıda görüleceği gibi Âdilşah Kadın'ın diğer kızı Beyhan Sultan da, 1766 Şubatında doğduğuna göre, aynı annenin beş ay ara ile iki doğum yapamıyacağı aşikârdır. G. Oransay, *adı geç. esr.* s. 127 ve 180 de görüldüğü gibi açık bir karara varamamıştır. A.D. Alderson, *The structure of the Ottoman Dynasty*, 1956, liste XLIII de, III. Mustafa'nın Hadice adı verilen iki kızı olduğunu, bunlardan ilkinin 1180 (= 1766) da doğup çok küçük yaşta öldüğünü, diğerinin 7 Muharrem 1182 (= 24 Mayıs 1768) de doğduğunu bildirir. Hadice Sultanın 1768 de doğmuş olması daha inandırıcıdır. Topkapı Sarayı Arşivi'nden çıkarılarak İskender Hoçi Bey tarafından Yunanistan'a götürülen ve orada elçi Ruşen Eşref Ünaydın tarafından veresesinden satın alınarak tekrar Topkapı Sarayı arşivine hediye olunan vesikalar arasında Hadice Sultan ile ilgili vesikalar bulunmaktadır, bk. Topkapı Sarayı müzesi yayınları no. 7, *Ruşen Eşref Ünaydın arşivi*, İstanbul 1958, s. 48, no. 159 (nişanlanması dolayısiyle sarayının tefrişi hakkında), s. 49, no. 160 (nikâhdan sonra damadın vereceği hediyeler hak.), s. 50, no. 164 (kına gecesi hediyeleri hakkında), s. 41, no. 132 ile s. 51, no 170 (Namzed Seyyid Ahmed Paşa hakkında).

34 Nebadabad sahilsarayı Boğaziçinin Rumeli yakasında Defterdarburnu'nda bulunuyordu. Hadice Sultan öldükten sonra bu saray II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'a geçmiş, sonra terkedilmiş ve uzun süre bakımsız kalmıştır. 1890 a doğru II. Abdülhamid tarafından yıktırılarak yerlerine Naime ve Zekiye Sultanlar için yeni sahilsaraylar yaptırılmıştır. Hadice Sultan yalısının yeri hakkında bk. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, s. 7, (Yapı ve Kredi Bankası tarafından İstanbul'da 1969 da ufak ölçüde tıpkıbasım yapılmıştır). Resimlerden bir tanesi sarayın bir salonunun içini tasvir eder *(Intérieur d'un Salon du Palais de la Sultane Hadidgé soeur de Selim III)*, ayrıca bu muhteşem sahilsarayın dış manzarasını da aksettiren bir gravür bulunmaktadır *(Palais de la Sultane Hadidgé)*. Padişah III. Selim de, Beşiktaş sahilsarayının Avrupa üslûbunda bir kanadını Melling'e yaptırtmıştı.

35 Melling hakkında bk. A. Boppe, *Les peintres du Bosphore...*, Paris 1911, s. 161-182. ve *Melling* mad. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon* XXIV (1930), s. 366, da. Melling, albumundeki açıklamalarda belirtildiğine göre, ressam ile Hadice Sultan, latin karakterleri ile türkçe mektuplar yazmak suretiyle mektuplaşıyorlardı. Aynı albumde Beyhan Sultan'ın

gerçekleşen, birçoğu ise tasarı halinde kalan projeler hazırlamış, ayrıca kendisine «*Boğaziçi ressamı*» ünvanını sağlayan, İstanbul'un eşsiz güzelliklerini ebedileştiren resimleri çizmiştir.

Âdilşah Kadın camii, etrafı muntazam bir duvarla çevrili geniş ve bir set teşkil eden bir sahanın içinde bulunuyordu. Âdilşah Kadın adına yapılan sıbyan mektebi ise karşı tarafda, Tekfur Sarayı önündeki avlunun tam ucunda olan Şişehane'nin bitişiğinde idi ve ahşap olarak yapılmıştı[36]. Bu fevkanî (iki katlı) mektep, *Eski Eserleri Koruma Encümeni*'ndeki fişden de (No. 45) anlaşıldığına göre, bu fiş yazıldığı sırada bile ortadan kalkmıştı. Bu fişi düzenleyen Mehmed Ziya Bey mektebin kapısı üstündeki kitabenin bir kopyasını verdiği gibi, bunu aynen kitabında da tekrarlamaktadır[37]. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı tarafından yapılan transkripsiyonuna göre bu kitabeyi şu şekilde yazmak mümkündür :

Ṣâhibetu-l-ḫayrāt va-l-ḥasanāt Cennet-mekân Sultan Muṣṭafā-yi ṣâlis hazretlerinin üçüncü kadınları ve devletlu Bayḫân Sulṭān-i-ʿâlîşân ve Hadîce Sultan-i ʿâlîşân hazretlerinin vâlide-i muḫteremleri ʿişmetlu ʿÂdil-ṣâh kadın ḫazretlerinin eşer-i celîleleridir.

1209 (= 1794/95)

Kitabenin ifadesinden anlaşıldığına göre mektep, Adilşah Kadın'ın sağlığında kendisi tarafından yaptırılmış ise de, cami, sokağa bakan yan cephesine yerleştirilmiş olan kitabesinden öğrenildiğine göre H. 1220 (= 1805/06) de, yani onun ölümünden iki yıl sonra yapılmış veya tamamlanmıştır. Mehmed Ziya Bey bu kitabenin tamamını değil, sadece esasını yazmış ve kitabında yayınlamıştır[38] :

Sultan Mustafa Han Sâlis kerimeleri Beyhan ve Hadice Sultanların valideleri Adil Şah Kadının eser-i hayr-ı, H. 1220.

Eyub camii önünde Haliç kıyısındaki muhteşem yalısı ile Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki sahilsarayı'nın da resimleri (detay olarak) bulunmaktadır.

36 Mektebin yeri kesinlikle belli değildir. Pervititch, *Plan*, güneydeki bir adada mekteb olması muhtemel bir harabe işaretlenmiştir.

37 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 116; yeni baskı, s. 146.

38 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 116; yeni baskı, s. 145-146 (yanlış dizilmiştir), M. Ziya'nın verdiği kitabe kopyası çok eksiktir. Eski Eserleri Koruma Encümeni dosyasındaki M. Âli Sâim Ülgen tarafından eklenen kitabe kopyasından faydalanılarak yukarıdaki metin yazılmıştır.

Halbuki bu dört satırlık kitabenin, 1936 yılında merhum Yük. mim. Âli Sâim Ülgen tarafından alınan tam bir kopyası şu surette tekrarlanabilir:

Sultan III. Selim'in tuğrası.

1. Ṣ-âḥibetu›l-ḫayrât, Cennet-mekân ‹Âdil-şâh kadın (‹ân‹ama›llâhu ‹alayhâ bi›d-daracāti›l - ‹āliyāt)
2. Vâlide-i mâcide-i meliketeyn ‹işmet-nişânân haẓret-i Beyhân Sulṭan ve haẓret-i Ḫadîce Sulṭân
3. Lā zālatā maḥfuzatani bi-'ināyat i›l-maliki›l-mannān benā al-Sulṭāni›l-aʿẓam i›l-Gāzî Muṣṭafā Ḫân
4. (Askana'llāhu fî ravzât(?) i'l-Cinān ve abḳā ḳurrata ‹aynihi fî sarîri›l-‹adl va›l-iḥsān, āmîn)

sene 1220 (= 1805/06)

Âdilşah Kadın camii görülüyor ki, III. Mustafa'nın bu kadınının hatırasını yaşatmak üzere, onun ölümünden sonra kızları[39] tarafından yaptırılmıştır[40]. *Başbakanlık arşivi*'ndeki bir vesika (Muallim M. Cevdet tasnifi, no. 4844) «*Edirnekapı'sı dahilinde, Tekfursarayı kapısı ittisalinde müceddeten bina olunan cami ve hayrat-ı sâirenin tevliyyetine dâir*» dir[41]. Âdilşah Kadın'ın sağlığında yazıldığı anlaşılan bu vesika şu mahiyettedir :

39 Cami yıktırıldığında bu kitabenin ne olduğunu, koruyup korunmadığını öğrenmek mümkün olmamıştır. Şimdiki halde elimizdeki tek vesika, Â. Sâim Ülgen'in çıkararak Encümen dosyasına geçirdiği surettir. Burada aramızdan vakitsiz ayrılan arkadaşımızın hatırasını saygı ve rahmetle ile anarız.

40 *Meydan Larousse*'da, I, s. 89 da, Âdilşah kadının 1765 de Beyhan ve 1768 de Hadice Sultan'ı dünyaya getirdiği, annesi adına Beyhan Sultan'ın Hadice Sultan sarayı karşısında bir mektep, Hadice Sultan'ın ise Şişehane mescidinin yaptırdıkları bildirilmiştir. M. Ziya'nın, «...mahdumları Mahmud Paşa validelerinin ruhiyçün bir mektep ve çeşme...» yaptırmışlardır şeklindeki ifadesi tamamen yanlıştır. Beyhan Sultan'ın annesi için Mahmud Paşa semtindeki çeşme bir zuhul olarak Ziya bey tarafından böyle anlaşılmış olmalıdır. Yukarıdaki vesikada, Âdilşah kadın'ın babası Abdullah olarak gösterildiğine göre, yabancı menşeli olduğu anlaşılıyor.

41 Böyle bir vesikanın varlığı, sayın Şinasi Akbatu'dan öğrenilmiş ve *Başbakanlık arşivi*'nden elde edilen bir fotokopiden dostum Prof. Dr. Münir Aktepe tarafından aşağıdaki metin transkripsiyonu yapılmıştır.

Haremeyn-i şerifeyn müfettişi Ef. nezaretinde olan evkafdan Tekfursarayı'nda müceddeden binâ eylediğim câmi-i şerif ve evkâf-ı sâirelerinin tevliyeti haremeyn muhasebesinde mukayyed vakfiye-i ma'mulbiha mazmunu üzre kerîme-i muhterememdevletlu Beyhan Sultan aliyyetüşşan Hz.lerinin hâlâ kethudaları Seyyid Abdullah Ef.ye şart ve ta'yin eylediğime bina'en muayyen olan otuz akça vazifesiyle ber mucib-i şart-ı vâkıf tevliyyet-i mezkûre mumaileyhe tevcih ve yedine berât-ı âlişan i'ta buyrulmak bâbında emr ü ferman efendimiz hazretlerinindir.

Haremeyn müfettişi Efendi,

Vakf-ı mezkûr nezâretinde olmağla mucibince görüp i'lâm eyleyesiz deyü emr buyuruldu. Fi 12 Rebi'ül-âhir sene 1210 (=1796).

Ma'ruz-ı da'iy-i devlet-i aliyyeleridir ki

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisalen nezâret-i da'ilerinde olan evkafdan devletlu Beyhan sultan aliyyetüşşan Hz.lerinin vâlde-i muhteremeleri umdetü'l-muhadderât zübdetü'l-muvakkarât iffetlu ismetlu Adilşah Kadın ibnetü Abdullah dâmet ismetuhâ Hz.leri İstanbul'da Edirnekapusu dahilinde Tekfursarayı kapusu ittisalinde müceddeden binâ ve ihyasına muvaffak oldukları câmi-i şerif ve hayrat-ı sâire-i celîleleri vakf-ı şeriflerinin haremeyn-i şerifeyn muhasebesi kaleminde mukayyed vakfiye-i ma'mulbihâları mucibince yevmî otuz akça vazife ile tevliyetini hâlâ sultan-ı müşarünileyha Hz.lerinin kethüdaları ve Devlet-i aliyye-i ebediyetü'l-istimrarda kethüday-i sadr-ı âlî umdetü'l e'azım ve 'l-eâlî saadetlu semahatlu atufetlu es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. lerine şart ve ta'yin buyurmalarıyle mumaileyh es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. gerçi evkâf-ı müşarünileyhin bi'lmeşruta mütevellisi olup lâkin yedlerinde berât-ı âlişân olmamağla tevliyet-i mezkûre vazife-i mersumesiyle meşrutiyyet üzre kendülerine tevcih ve yedlerine müceddeden berât-ı âlişân i'ta buyrulmak bâbında mumaileyh es-Seyyid Abdullah Ef. Hz. lerinin istid'ay-i inâyet eyledikleri huzur-i âlîlerine i'lâm olundu El-emir, limen lehü'l-emr Fi Rebi'ül-âhir sene 1210. Ahmed Şevki (Mühür)

İ'lâmı mûcibince şurûtu ..... berat i'tâ olunmak emr buyruldu.

Fi 18 Receb sene 1210

Haremeynü'ş-şerifeyn müfettişi Efendi nezâretlerinde olmak üzre hüdâvendigâr-ı esbak merhûm ve mağfûrün-leh Sultan Mustafa Han hazretlerinin üçüncü kadınlık rütbesile şerefyab olan umdetü'l-muhadderât zübdetü'l-muvakkarat tâcü'l-mesturât ... safiyetü's-sıfat ... sâhibetü'l-hayrat ve'l-

hasenat iffetlû ismetlû Adil Şah kadın ibnt. Abdullah dâmet ismetüha ... nın Haremeyn-i şerifeyn muhasebesinde mukayyed olan vakfiye-i ma'mûlbihâlarında mahmiyye-i İstanbul hısnı ebvâbından Edirne-kapusu dahilinde Tekfur Sarayı- Kapusu ittisâlinde müceddeden ihya buyurdukları câmi-i şerifleri evkafının yevmi otuz akçe vazife ile tevlîyetini kerîme-i muhteremleri iffetlû ismetlû Beyhan Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinin kethüdaları es-Seyyid Abdullah Efendi mütevelli olup ben lâbis-i libâs-ı hayat olduğum müddetde mümâileyhi azl etmez isem ba'dehu tevliyyet-i mezkûre meşrûtası olup evkâf-ı sâirede meşrûtalar ne vechile ise öylece mümâileyhin meşrûtası olarak âml-i umûr-ı vakf-ı mezbûr ve kâffe-i mesâlih-i mürtezika-i merkum kendi yedinde ve meşiyyetinde ola deyü şart ve ta'yin eyledikleri mukayyedir. Emr ü ferman devletlû inâyetlû sultânım hazretlerinindir. Fi. 12. Zilhicce 1210

Haremeyn muhasebesinden kaydı ... (?) Henüz berat verilmemiştir.

Fotoğrafında da görülebileceği üzere bu vesika oldukça girift ve çapraşık bir görünüş arzetmektedir. Yukarıda sıralandığı şekilde istida (dilekçe), Padişah fermanı, temliknâme ve derkenarları olarak arka arkaya okumak lâzım gelmekte olacağını sanıyoruz. Bu vesikada vakıf sahibinin adını Âdile Sultan olarak da okumak mümkün ise de, yaygın şekli ile Âdil imlâsını tercih ettik. Burada ilgi çekici bir nokta da Âdilşah Kadın'ın kızlarından yalnız Beyhan Sultan'ın adının geçmesidir. Halbuki aşağıda da görüleceği gibi, hayratın yapılmasında kızlarının her ikisinin de payları vardır. Vesikada okunamayan birkaç yer ile s. 141 in en alt satırındaki bazı sıfatlar noktalı olarak bırakılmıştır.

Bazen *Şişehane camii* olarak da adlandırılan Âdilşah kadın camii hakkında en iyi bilgi, *Hadikatü'l-cevâmi*'nin elyazma bir nüshasında bulunmaktadır. Bu eserin esas yazılışından hayli sonra inşa olunduğundan tabiatıyla bu cami, Ayvansaray'lı Hüseyin Efendi'nin esas nüshalarında olmadığı gibi, çok yanlış ve kötü bir metne sahip olan baskıda da yoktur[42]. Fakat geç

42 *Hadikatü'l-cevami*'nin 1281 (= 1864/65) de yapılan baskısı sadece ikinci ciltte zeyilleri hesaba katan çok hatalı ve eksik bir baskıdır. Fakat daha iyisi henüz yapılmadığından bugün kullanılmaktadır. T. Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962-65, 2 cilt, ne yazık ki, *Hadika*'yı tenkidli surette kullanmamıştır. R. Ekrem Koçu, *İstanbul Camileri*, İstanbul tz. (1948 ?), ise yine baskı nusha ile bazı yazmaları esas olarak almış ve ne yazık ki sadece bir fasikülü basılabilmiş bir teşebbüstür. *Hadika*'nın bütün elyazma nüshalarını işlemek ve zeyilleri de inceleyerek yapılacak ve bunlara eserlerin bugünkü durumları ile sanat bakımından değerlerini ortaya koyacak yeni bir çalışmaya şiddetle ihtiyaç vardır.

devre ait ilâvelerle zenginleştirilen bir elyazma nüshada şu kayıt ile karşılaşılır[43] :

«Şişehane Camii, bâniyesi Beyhan ve Hadice Sultanlardır. Valideleri için yaptırmışlardır. Cami hakkında mufassal ve mühim malûmat derkenardadır. Ve bu derkenarda şu bilgi verilmektedir : «Şişehane Camii, bâniyeleri Sultan Mustafa Han-ı sâlisin kerimeleri Beyhan ve Hadice Sultanlardır. Vâlideleri Âdilşah Kadın ruhu için bunu 1220 tarihinde bina etmişlerdir. Camii mezkûr kârgir olup, minberi ahşapdan ve taş kürsü ve müezzin mahfeli ve bir mikdar sofa ve kubbesi bakır kaplı ve dışarısında iki memşa ve bir küçük taş oda ve beş musluklu abdest için taş tekne ve bir kapı ve mihrab önünde bir miktar bağçesi vardır. Sultânan-ı müşarüleyhima bir gün Şişehaneyi tebdilen gezmek için gelip temaşa esnasında ehl-i hırfet, bu zâtların tebdil olduğunu fehm ile Şişehane kapısı üzerinde olan mescidlerinin harap ve edayı sâlâya bir mahal lâzım idüğünü rica etmeleri ile camii mezkûru bina buyurmuşlardır. Eski mescidleri terk olunup harap kalmıştır. Camii mezkûr hayrata mail rical-i devlet-i aliyyeden Mustafa Reşid Efendi kethüdaları olmakla onların marifet ve nezaretleri ile olmuştur. Müşarünileyhimanın yine valideleri için 1219 tarihinde Cağalzâdeye karip Çifte Saraylar kurbünde Çaşnigir camii'nin üst tarafında bir taş mekteb ve çeşmeleri vardır[44]. Beyhan Sultan ve Hatice Sultan vâlideleri Âdilşah Kadın ruhu için bu çeşmenin bâlâsında yazılmıştır. Mezkûr Âdilşah Kadın, Lâleli'de

43 Esad Efendi kütüphanesine ait, şimdi Süleymaniye kütüphanesinde bulunan elyazma nüsha, no. 2248, varak 37. Bu not sayın Kemal Elker tarafından temin edilmiştir.

44 Beyhan Sultan, M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 27'e göre 20 Şaban 1179 (1 Şubat 1766) da doğmuştur. Mayıs 1198 (= 1784) de Silâhdar Mustafa Paşa ile evlenmiş ve 15 Rebiülevvel 1240 (= 7 Kasım 1824) de ölerek Eyub de Mihrişah Valide Sultan türbesine gömülmüştür. Yukarıda *not 33 deki*, Ruşen Eşref Ünaydın arşivi'ndeki vesikalardan s. 50, no. 165 deki, (14 Cemaziyülahir 1198 = 1784) düğünündeki hediyeler hakkındadır. Topkapı Sarayı arşivinde Beyhan Sultan ile ve Akıntıburnu'nda yaptırttığı sarayı ile ilgili pek çok vesika bulunmaktadır, bk. *Topkapı Sarayı, Arşiv kılavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 74. *Sicill* onun Rumelihisarı'nda bir muvakkid-hanesi ile Eski Ali Paşa semtinde bir çeşmesi olduğunu bildirir. Gerçekten, Fatih'in ilerisinde Eski Ali Paşa camii seti altında Beyhan Sultan tarafından 1233 (= 1817/18) de imar edilmiş Barok kemerli çifte çeşme elan durmaktadır (kşl. İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, s. 34, no. 32). Beyhan Sultan'ın Kuruçeşme camii arkasında 1216 (= 1801/02) tarihli ve Arnavutköyü, Akıntıburnu'nda Enderun'lu Vasıf'ın tarihi ile süslü 1219 (= 1804/05) de yapılmış iki çeşmesi daha vardır, kşl. İ. Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, s. 163 no. 127 ve s. 165, no. 129. Beyhan Sultan'ın sahilsarayı yerine sonraları Mihrimah Sultan - Said Paşa yalısı denilen bina yapılmıştır. Bu büyük yalı bir süre Boğaziçi lisesi olduktan sonra 1956 da yıktırılmış-

zevci Sultan Mustafa Han'ın türbesinin dışarısında 1219 (= 1804/05) tarihinde medfundur....». Bu kayıddan camiin, Beyhan ve Hadice Sultanlar tarafından, Şişehane kapısının üstündeki basit ve herhalde ahşap bir namaz odası halindeki mescidin yerini tutmak üzere, annelerinin adına yaptırıldığı ve inşaatı Mustafa Reşid Efendi'nin idare ettiği açıkca anlaşılmaktadır.

Bu iki kaynak arasında biribirine tam bir uygunluk olmadığı dikkati çekiyor. H. 1210 (=1796) tarihli tevliyet vesikası, mescidin Âdilşah Kadın tarafından yaptırılarak vakfedildiğini ve tevliyetinin kızı Beyhan Sultan'ın kethüdası Seyyid Abdullah Efendiye verildiğini bildirmektedir. Halbuki yazma *Hadika*'daki bilgi camiin 1220 (=1805/06) de Beyhan ve Hadice Sultanlar tarafından anneleri adına yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Camiin yan duvarındaki uzun kitabe de bu sonuncu kaynağı desteklemektedir. Halbuki sıbyan mektebi kitabesi, burada Âdilşah Kadın'ın sağlığında hayrat kurdurduğunu göstermektedir. Bu iki kaynağın verdikleri bilgiyi biribirine bağdaştırmak ancak şu surette mümkün olabilir: Âdilşah Kadın, 1210 dan az önce Şişehane'de kapı üstünde küçük bir mescid ile, o civarda bir mektep yaptırtmış, 1219 da ölümünden az sonra, kızları, bu mescidin yerini tutmak üzere ve annelerinin ruhu için güzel ve kâgir camii inşa ettirmişlerdir. Ancak burada tek şüpheli husus, 9-10 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde bir mescidin harap bir hale gelebilmiş olmasıdır.

Eser, yapıldığı tarihdeki görünüş ve mimarî özelliklerini hiç kaybetmeksizin günümüze kadar gelebilmişti[45]. Burayı 1937 yılında ilk defa olarak ziyaret ettiğimizde, cami, minaresi ve avlu duvarı ile sağlam bir halde durmakla beraber, terkedilmiş bir halde idi. Üstünün ahşap çatısında kısmen bir çöküntü başlamıştı. Soncemaatyeri ve mahfil durumundaki bölümün üstündeki asma kat henüz sağlam olarak duruyordu. Az bir harcama ile kurtarılabilecek durumda olmasına rağmen, bu eser 1942-43 yıllarında tamamen yıktırılarak temellerine kadar indirilmiş ve arsası da öylece bırakılmıştır[46]. Cadde açma, veya böyle bir ihtiyacı gerektirecek hiçbir sebebe da-

Ağustos 1957. Beyhan Sultan sarayının bir tasviri için bk. J. Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne*, Paris an VII [=1798/99] (ingilizce aslı, 1797) I, s. 226-229; türkçesi, F. Dirimtekin, *Ecnebî seyyahlara göre, onsekizinci asrın ikinci yarısında İstanbul*, «*İstanbul Enst. Mecmuası*» IV (1958), s. 133.

45 Pervititch, *Plan*. Uzaktan görünüşü için bk. J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934, lev. XLIV.

46 *Âdil Şah Kadın camii* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, I (1958) s. 258 de M. Ziya'nın verdiği bilgiler aynen tekrarlanmaktadır. Yalnız şu husus eklenmiştir: «Çok harap bir hal-

yanmaksızın, şehrin hele o yıllarda iyice ücra bir köşesindeki bu eski eserin merhametsizce yokedilmesindeki gayenin ne olabileceğini anlamak mümkün değildir. Diğer taraftan 500 m. çapındaki bir saha içinde iki cami olamıyacağı yolundaki garip talimatnamenin buna sebeb olduğu da söylenemez. Çünki şehrin bu kuzey-batı köşesi cami ve mescid bakımından en fakir bir bölgedir. Bugün dahi burada mahallenin ihtiyacını karşılayacak bir ibadet yeri bulunmamaktadır. Biz 1937 de camiin yan cephesinin minaresi ile birlikte bir resmini çekmiştik. Mehmed Ziya Bey'in kitabında ise camiin kullanıldığı sıralarda alınmış bir fotoğrafını yayınlanmıştır ki[47], bu resmin aslı *Eski Eserleri Koruma Encümeni*'ndeki fişde de bulunmaktadır. O tarihlerde İstanbul Arkeoloji Müzeleri mimarı olan Âli Sâim Ülgen (1913-1963), 26 Eylül 1936 da bu camiin basit bir krokisini çizerek, eserin fişini tamamlamıştır. Bu fişdeki bilgiler arasında cami kitabesinin tam metni bulunmakta, ayrıca öndeki bahçenin bir hazire olduğu bildirilmektedir. Fakat buradaki mezarlar hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. 1945 de Âdilşah Kadın camiinin yerinde ancak temel izlerini seçmek mümkün oluyordu. 18 Mart 1947 de tekrar aradığımızda, yerini bulmak için hayli zorluk çektik. Arsasındaki çok sayıda tuğla kırıkları, burada böyle bir eserin evvelce bulunduğuna işaret ediyordu. Camiin bulunduğu yerin ortasına bir kulübe yapılmıştı. Sonraları bu kulübe gelişerek, camiin temelleri üzerine oturan bir büyük kâgir bir ev halini aldı. 1966 da bu ev yıktırılmış, sadece duvarlarının alt kısımları kalmıştı. Bugün Âdilşah Kadın camii kalıntıları, temel halinde ve üstünde bu evin duvar yıkıntıları ile durmaktadır.

Âdilşah Kadın camii, Şişehane caddesi üzerinde yan cephesi olan uzun dikdörtgen plânlı, muntazam taş ve tuğla yapılı, üstü kiremit örtülü (yazma *Hadika*'da bakır kaplı) ahşap çatı ile kapatılmış, güzel bir eserdi. Kıble duvarı ile minare kürsüsü dibinde, etrafını çeviren avlu duvarı, camie bitişiyordu. Değişik bir özellik olarak, binanın girişi eksen üzerinde değil yanda idi. Bu yan tarafdaki kapıdan iki katlı soncemaatyerine giriliyordu. Buradan, camiin ana mekânından kare kesitli dört mermer direkle ayrılmış bir bölüme geçiliyordu. Yabancı üslûbdaki bu dört köşe payelerin profili kaideleri altın yaldızlı idi. Mihrab yarım yuvarlak bir çıkıntı teşkil ediyor ve

de bulunan Âdilşahkadın camii 1942-1943 arasında temellerine varıncaya kadar yıkılmıştır, bu satırların yazıldığı sırada ancak izi seçiliyordu».

47 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 115, bu kitabın ikinci cildinin yeni harfler ile baskısına girişilmiş ve inanılmaz derecede eksik, yanlış bir baskı formalar halinde satışa çıkarılmıştır. Bu baskı, sahife 160 da durmuştur. Âdilşah Kadın camii resmi, s. 35 dedir.

ana mekân iki sıra halindeki yan duvarlara açılmış pencerelerden aydınlanıyordu. Bu pencereler geç Türk mimarî üslûbunda idi. Âdilşah Kadın camiinin en fazla dikkate değer taraflarından biri de girişin sol tarafında yükselen zarif, beyaz kesme taşdan yapılmış minaresi idi. Çok muntazam ve temiz bir işçilik ile inşa olunan bu minare, cami ile aynı zamanda yapıldığından, daha geç tamirler ile bozulmadığından ve bilhassa ilk yapıldığındaki bütün nisbetlerini koruyabildiğinden İstanbul'un sanat bakımından değerli bir minaresi idi. Kürsü kısmının üzerinde yuvarlak gövdeye geçişi sağlayan pabuç kısmı barok üslûblu minarelerin çoğunda görüldüğü üzere geniş bir yumru ile ince bir bilezikden meydana gelmişti. Gövde hafif pahlar halinde işlenmiş, şerefe çıkması ise, yuvarlak profilli olarak yapılmıştı. Şerefe, basit bir demir parmaklık ile çevrilmişti. Bu minarenin şerefeden itibaren yükselen petek kısmı, benzeri az görülür bir uzunlukda idi. Boyu, gövdenin camiin saçak hizasından şerefe çıkmasına kadar yüksekliğine eşitti. Bu, başka minarelerde raslanmayan özellik, Âdilşah Kadın camii minaresine alışılmamış bir gösteriş sağlıyordu[48]. Nihayet minarenin üstündeki kurşun külâh da, bu normalin üstündeki narin ve zarif görünüşün de destekleyicisi olarak biçimlendirilmişti. Eski bir fotoğrafından öğrenildiğine göre, bu külâhın boyu, alemi hariç kalmak üzere, minarenin pabuç ile şerefe arasındaki gövdesine eşit bir uzunlukda idi. Camiin dış cepheleri gayet temiz bir işçilik ile muntazam kesilmiş beyaz renkli bir taş dizileri ve tuğla şeridler halinde örülmüştü. Tek taş dizisini, iki veya üç tuğladan meydana gelen bir tuğla şeridi takip ettiğinden yapının dış görünüşü renkli bir karakter almış bulunuyordu. Bugün bu taş ve tuğla işçiliğinin hüviyetini, kalabilen temel kalıntılarında dahi görmek mümkündür.

Âdilşah Kadın camii, şehrin bu ücra köşesinde ve bilhassa Tekfur sarayı gibi, çok önemli bir Bizans eserinin karşısında Türk devrinin bir hatırası olarak şehrin bu bölgesini süsleyen bir eserdi. Bu eser, adı verilen kadın kadar onu yaptıran Beyhan ve bilhassa Hadice Sultanların da hatıralarına yakından bağlı idi. Bu tarihî değerinin yanında, Osmanlı devri Türk mimarisinin 19. yüzyıl başlarındaki durumunu aksettiren sakıflı (çatılı) bir cami örneği olarak da mimarî bir değeri vardı. Âdilşah Kadın camii, Türk sanatının başlarındanberi yapılan sakıflı camiler (veya mescidler) tipinin gelişmesinin son devirdeki tutumunu gösteren iyi ve kaliteli bir temsilci idi. Nisbetler anlayışındaki ve genel estetikdeki değişmelerin son safhasını onda

48 S. Eyice, *İstanbul minareleri I*, «*Türk sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri*», I (1963) s. 78-79 ve res. 143.

bulmak imkânı vardı. Şehir topoğrafyasına yerleştirilişi, sokakların vaziyetine göre arsa üzerinde kendisine yer veriliş de ayrıca Türk şehircilik anlayışının bir belirtisi olarak dikkate değiyordu. Şuursuz bir tahrip isteğinin daha doğrusu İstanbul'un tarihî hüviyetine, Türk devri eserlerine ve güzelliklerine kasteden gizli bir kuvvetin lüzumsuz kurbanı olan bu eserin acaba Beyhan ve Hadice Sultan'ların Fransız mimarı Melling'e yaptırmış olabileceği de düşünülemez mi? Fransa'da, eğer duruyorsa, Melling'in kâğıtları arasında yapılacak bir araştırma belki bu hususda bazı sürprizler ortaya koyabilir[49]. Böyle bir ihtimal gerçek olduğu takdirde, kaybın büyüklüğü daha da üzücü olacaktır. Eserin zarif görünüşünde, bilhassa minarenin tatlı beyazlığı ile birlikte olağanüstü nârin ve uzun görünüşü karşısında, bunu yapan ustanın (veya mimarın) camiye adı verilen Âdilşah Kadını veya siparişi veren Hadice Sultan'ın güzelliklerini bir bakıma ebedileştirmeyi düşündüğünü söylemek de yerinde olacaktır kanaatindeyiz. Bu lüzumsuz tahrip ile değerli bir sanat eserinin mahvedildiği açıkca bellidir[50]. Fakat kanaatimizce, camiin yeri henüz boş olduğuna, temelleri ve hatta duvarlarının alt kısımları durduğuna ve elimizde bir restorasyon projesine yardımcı olabilecek iki iyi fotoğraf bulunduğuna göre bu tarihî eseri yeniden kalkındırmanın mümkün olabileceğine inanıyor ve bunu Vakıflar sorumlularına teklif ediyoruz.

III

Hoca Teberrük (Yahya Güzel) mescidi

Levha : X - XII. *Resim : 18 - 23.*

Atatürk Bulvarı'nın 1941-42 yıllarında açılması sırasında feda edilen eserlerden biridir. Yahya Güzel mescidi denilen aslında Hoca Teberrük mescidi adındaki bu eser, Unkapanı'ndan Bozdoğan kemerine doğru çıkarken, sol tarafda ve bulvar sahasının dışında bulunuyordu. *İstanbul Belediye reh-*

49 Bu çok zayıf da olsa üzerinde durulması gerekli olan bir meseledir. Melling İstanbul'da pek çok binada çalışmış, hatta Sarayburnu'nda büyük bir sahil sarayı projesi de hazırlamıştır.

50 Âdilşah Kadın camii, Tekfursarayı'ndaki Şişehane'nin bir parçası olarak yapılmıştır. Buradaki Şişehane de Türkiye'deki cam sanayii bakımından ayrıca incelenmeğe değer. Tekfur Sarayı önündeki avluda hâlâ raslanan erimiş cam kitleleri bu fabrikanın son hatıralarıdır. 1945-50 yıllarında bu avlunun ucunda şimdi sinemanın olduğu yerde, ufak gazoz şişeleri yapan ve nefesle şişirme tekniği ile çalışan basit bir şişe atölyesi bulunuyor ve yerin tarihî geleneğini devam ettiriyordu.

beri'nde 48 sayılı Hacı Kadın mahallesi sınırları içindeki, Yahya Güzel sokağı kenarında idi. Bugün yerinde Manifaturacılar çarşısının işhanları yükselmektedir[51].

Hadika'dan öğrenildiğine göre yaptıran, mescidin yakında bir de medrese inşa ettirmiş ve kendisi de bu medrese içine gömülmüştür. Büyük Unkapanı yangınında yanan mescid, Yeniçeri ocağından Bağdat Ağası olan Osman Ağa tarafından H. 1130 (= 1717/18) a doğru yeniden yaptırılmış ve bu ikinci kurucu da bir yıl sonra H. 1131 (= 1718/19) de öldüğünde camiin yanına gömülmüştür. Böylece Osman Ağa tarafından ihya olunan mescidin minberini Sadrazam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan koydurmuştur[52]. Fakat mescid 18. yüzyıl sonlarına doğru bir daha yanarak harap olmuş, bu defa Yeniçeri Ağası Sivaslı Mehmed Ağa tarafından H. 1200 (= 1785/86) de tekrar yapılmıştır. Bu hususu açıklayan manzum bir kitabe, mescidin kapısı üzerine konulmuştu. 1940 a kadar yerinde görülen, sonra ortadan kaybolan bu mermer kitabe, 1961 de işhanları yapılırken toprak kazıldığında bulunmuş ve tarafımızdan incelenmiş, bir müzeye götürülmesi teklif olunmuştur[53]. Kitabe şöyledir :

Sâhibü'l-bânî Hâce [İbra]him teberrük mahlêsi
Câmî'i olmuş harabe gördi bir merd-i dilîr
Çün Sivasî Yeniçeri Ağası Mehemmed Ağa
Beyti ma'mûr eyledi çün yakdı bir şem'-i münir

fi gurre-i Muharrem
sene 1200 (= 1785/86)

Hurrire Feyzi Yazıcı.... (okunamadı)

Tahsin Öz'ün *İstanbul camileri* hakkındaki kitabında, ilk kurucu için verdiği Hoca Tobruk adı, ikinci kurucu için Yahya Güzel adları tamamen yanlıştır[54]. İbrahim Hakkı Konyalı da, 1940 yılına doğru, Atatürk Bulva-

51 Belediye, *Rehber*, pafta 5 de Yahya Güzel sokağı işaretlenmiştir. İstanbul Belediyesi, *Şehir rehberi*, İstanbul 1971, pafta 26 da, Manifaturacılar çarşısı yapıları tarafından kesilerek güdük bir halde kalan Yahya Güzel sokağı işaretlenmiştir.

52 *Hadika*, I, s. 220; *Camiler haritası*'nda Hacı Teberrük camii adı ile 195 no. da işaretlenmiştir.

53 Burada işhanları yapılırken *Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu* tarafından vazifelendirilmiş ve Yahya Güzel camiinin arsasında incelemeler yaparak görüşümüzü bir rapor halinde bildirmiştik.

54 Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 151.

rı'nın ilk açılma çalışmaları sırasında camiin yanındaki toprak yığınları içinde ikinci kurucu olan Osman Ağa'nın mezartaşını bulmuş ve bunun bir kopyasını bir makalesinde yayınlamıştır[55]. Bu kitabeyi yayınlandığı metnini biraz düzelterek şöylece tekrarlamak mümkündür (biz bu mezartaşını göremedik) :

Sabıkan Bağdat Ağası sahibü'l-hayr
merhum mirpiyade elhacı Osman Ağa
ruhu için el-Fatiha
fi sene 1131 (= 1718/19)

İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ndeki 582 sayılı fişde ise, 20 Haziran 1942 tarihinde yazılan bir kayıd bulunmaktadır. Bunda şu satırlar okunur : «*Vakıflar Başmüdürlüğünde mevcut mebani-i hayriye defterlerinden edinilen malûmata göre cami, medrese*[56] *ve meşrutahaneden mü-*

55 İbrahim Hakkı Konyalı, *Yeni açılan Unkapanı ve Yenikapı güzergâhı, IV*, «*İstanbul Belediye Mecmuası*» yıl 17, sayı 196 (1941) s. 8 (makalenin kitabe kopyasını veren satırları baskı hatası olarak yanlış sıralanmıştır): «Mabedin ve medresesinin büyük bir yadı tarihisi vardır. Bulvar açıldıktan sonra alâkadarlar şüphesiz bu manzumeyi tamir ettireceklerdir. Asıl mühim olan, mabedin biraz üstünde toprak altında kubbelerile, sütunlarile bir Bizans eserinin hâlâ yaşamasıdır...» Yazar bu son cümlesi ile bulvarın hemen kenarında 1940 larda meydana çıkan büyük bir Bizans devri su sarnıcını kastetmektedir.

56 Burada bir de medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat adı hususunda bazı tereddütler ortaya çıkmaktadır. *Hadika* bunu açıkça bildirmektedir. Fakat çeşitli kaynaklardan burada bir Baba Hâkî mahallesi ile Baba Hâkî medresesi bulunduğu öğreniliyor, (kşl. Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 194, no. 1118). 1105 (= 1693) yangınında yanan yapılar arasında bir Baba Hâkî mescidinin de adı geçer, kşl. Silâhdar Mehmed Ağa, *Tarih* İstanbul 1928 II, s. 733, Başbakanlık arşivi, M. Cevdet tasnifi, Evkâf 7004 no.lu Receb 1237 (= 1822) tarihli bir vesikada da, Kırkçeşme kurbinde, Hoca Teberrük mahallesinde Baba Hâkî mescidinin adı geçmektedir. Ne *Hadika*'da ne de camiler haritalarında bir Baba Hâki mescidi görüldüğüne göre, bu acaba Hoca Teberrük veya Yahya Güzel mescidine verilen başka bir ad mıdır? «*Sabah*» gazetesi, 26 Teşrinevvel 1905, de «Kırkçeşme'de Baba Hâkî camii şerifinin tamiri zımmında Evkâf idaresinin ihalesine dair resmi ilân: münakasa bedeli 4140 kuruş, keşif defteri yekûnu 4197 kuruş». Medrese arsasının satışı hakkında bk. «*Takvim-i Vekayi*», 29 Ağustos 1333, no. 2987, «Evkâf nezareti Akarat-ı Vakfiye idaresi-Emlâk-i mahlûle müzayedesi, Dede Hâkî medresesi: Vefa'da Hoca Teberrük mahallesi'nde mescid-i şerif ittisalinde, bilânumaralı arsada üç oda, bir bekçi kulübesi ve müştemilâtı bulunan 268 zira 18 parmak Dede Hâkî medresesi mahallinin tamamı». İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki bir elyazma listede (No. 8869), Baba Hâkî medresesinin adının olmayışına karşılık, Yahya Güzel medresesi bulunmakta ve yanında *harap* kaydı okunmaktadır.

rekkeb işbu hayrat cami'asının bânisi Hoca Teberrük diye anılan İbrahim Hulûsi Efendidir. Mezkûr medrese müştemilâtı ile 1324 (= 1908) tarihinde Vefa harikinde yanmış arsa haline gelmiştir. Bazı yan duvar aksamı mevcuttur. Yapılış tarihi 891 (= 1486), tamir tarihleri 1317 (=1899/1900), 1322 (=1904/05).» Bu kayıddan anlaşıldığına göre camiin esası 15. yüzyıl sonlarına, belki II. Bayazıd devrine aittir ve ilk kurucusu Hoca Teberrük denilen İbrahim Hulusî Efendidir. Cami yukarıda belirtilen tamirlerden başka, 1899[57] ve 1904 de tekrar elden geçmiş ise de bunlarda ne ölçüde bir iş yapıldığı bilinmemektedir. Nihayet eser 1324 (= 1908) de yanarak bir daha harap olmuştur[58]. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul vakıfları defteri*'nde bu mescid, mahallesi olan Hacı Teberrük mescidi olarak kayıtlıdır[59]. Böylece esasının 15. yüzyıla, II. Bayazıd devrine kadar indiği desteklenmiş olmaktadır. Bu defterde kurucunun adı hakkında başka bir bilgi olmamakla beraber, mescidin H. 881 yılı Rebi'ülevvelinde (= 1476) yazılmış bir vakfiyesi olduğu bildirilmektedir. Şu halde eğer bu rakkamlarda bir okunma yanlışı yoksa, cami'in inşası H. 891 (= 1486) değil H. 881 (= 1476) e kadar inmektedir. Mescidin yanındaki höcreler (ki kanaatimizce bunlar sonraları medrese haline getirilenler olmalıdır) ülema ve süleha'nın oturmasına tahsis olunmuştur. Mescide vakfedilen pek çok para ve mülk arasında Hace Teberrük'ün kızı Zeynep de ayrıca üç ev ile bir dükkân vakfetmiştir. Etrafındaki höcrelerde ülema ve süleha barındıklarına göre bir zâviye karakterinde olan bu mescidin, ilk kurucusu Hace Teberrük, aynı zamanda çok önemli bir tesisin de kuruluşuna da katılmıştır. Vakıf defterindeki bir kayıttan öğrenildiğine göre, Galata dışında Gül Baba zâviyesini de aynı Hace Teberrük tesis ettirmiş ve sonraları Galatasaray Okulu olan bu zaviyeye iki bağ ile çeşme ve toprak vakfetmiştir[60]. Böylece Hace Teberrük Galatasaray lisesinin çekirdeği olan Gül Baba zâviyesinin kurucularından olarak tarihî bir hüviyete sahiptir[61].

57 Bedestanî Ali Efendi tarafından yaptırılan tamir hakkında, «*Mürvet*» gazetesi, 16 Kânunevvel 1890.

58 Bu yangın hakkında bk. M. Cezar, *yukarıda not 12 deki yerde*, s. 376. E. Hakkı Ayverdi, *Fatih devri mimarisine zeyl*, İstanbul 1967, s. 7 de «...1334 de tamamen yandı ve tamamen yok oldu...» cümlesi herhalde bir zuhul olmalıdır.

59 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 193-196, no. 75.

60 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 193, «Zâviye der haric-i Galata eş-şehîre bi zâviye-i Gül Baba, hududı vakfiyesinde mesturdır. İki bağ ile ve çeşmesi ile ve arz ile vakf eylemiş âyendeye ve revendeye».

61 Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray tarihi*, İstanbul 1952, I de bu hususda en ufak

Atatürk Bulvarı açılırken, Vefa yangınından 1908 tarihindenberi harabe halinde duran bu mescid toprak düzlemesinin çok aşağısında kalmış olarak duruyordu. Sadece dört duvarı ayakta kalmış fakat minaresi tamamen yıkılmıştı. Ressam Ali Riza Hoca (1858-1930) Yahya Güzel camii minaresini bir resminde tasvir etmişti[62]. 1943 yılının mart ayında yaptığımız bir incelemede, mescidin kıble istikametinde uzun bir dikdörtgen biçiminde olduğunu görmüştük. Kapının üstünde kitabe henüz duruyordu. Duvarlar çok kaba malzemeden itinasız surette örülmüş ve kalan izlerden anlaşıldığına göre cepheler aslında sıvanarak malzemenin çirkinliği örtülmüştü. İçeriden yuvarlak tuğla kemerli pencerelerin dış söveleri, köfeki taşından kaba bir şekilde yontulmuştu. Dışta pencere kemerlerini teşkil eden taşların çok yayvan bir biçimde Türk mimarisine yabancı bir görünüşde yontulmuş olmaları, mescidin bu şeklini 19. yüzyılda almış olduğunu açıkca gösteriyordu. İnce uzun plânından da mescidin üstünün ahşap sakıflı ve kiremitli olduğu anlaşılıyordu. Kullanılan malzeme, yapının biçimi ve bilhassa pencerelerin şekilleri, bu yapının son haliyle 1899 veya 1904 deki tamirinde yeniden yapıldığına işaret ediyorlardı.

Yahya Güzel mescidini, 23 Şubat 1948 de bir daha incelediğimizde kapısı üstündeki kitabenin yok olduğunu tesbit ettik[63]. Bu kitabeyi yıllarca sonra ancak 1961 de ameleler tarafından bulunup toprak altından çıkarılınca tekrar görebildik. Mescidin içinde ise gayet ufak «gecekondulardan» ufak çapda bir mahalle meydana gelmişti. 1961 den sonra işhanları yapılırken son kalıntılar da ortadan kalkmış, sadece burada çalışan ameleler tesadüfen buldukları iki mezarı çimentodan birer sanduka haline getirmişlerdi. İşhanı yapılırken bunlar da ortadan kalkmıştır. Hace Teberrük veya Yahya Güzel mescidi günümüze kadar gelen şekli ile mimarî bakımdan değerli bir eser sayılamazdı. Son haliyle korunmasında bir fayda da yoktu. Fakat kanaati-

bir işaret yoktur. Galata sarayı'nının kurulmasına önayak olan Gül Baba'nın, Galata sırtlarında bağlar içinde kurulan mütevazi zâviyenin bakıcısı ve velisi olduğu anlaşılmaktadır.

62 Süheyl Ünver, *Ressam Ali Riza, hayatı ve eserleri (1858-1930)*, İstanbul 1949, s. 13.

63 Bu kitabeye dair bir hatıra için bk. «*Son Telgraf*» gazetesi, 30 Temmuz 1945, Halûk Şehsuvaroğlu ile İ. Hilmi Tanışık arasındaki bir sohbette: «Kıymetli altmış kitabe ortadan sır oldu... Zeyrek civarında Yahya Güzel camiinin Yeniçeri Ağası Mehmet Ağa'ya ait olan kitabesi de kayıptır...» denilmiştir. Burada çarşı yapılırken toprak altından sağlam bir halde çıkarılan ve çok ince bir mermer levha üzerine işlenmiş olan kitabeyi bir akşam üstü görmüş, o sırada yanımızda bulunan öğrencimiz İlhan Hattatoğlu'na bir fotoğrafını çektirmiştik. Kitabenin bir müze tarafından aldırılması hususundaki telkin ve tavsiyelerimizin dikkate alındığını sanmıyoruz.

mizce kitabe, mezartaşı gibi son hatıralarının korunması ve yerinde İşhanının bir köşesinde değerlendirilmeleri şehir tarihi bakımından doğru olurdu[64]. Bunun yapılmayışı büyük bir kayıptır.

IV

Revanî Çelebi (Koğacılar) mescidi

Levha : XIII - XV. *Resim : 24 - 29.*

Koğacılar veya Revanî Çelebi mescidi, Bozdoğan kemerinin Haliç tarafındaki sahada bulunuyordu. 1934 de basılan *İstanbul Belediyesi rehberi*'nde, 49 sayılı Molla Husrev mahallesinin sınırları içinde, Revanî Çelebi ve Koğacılar sokaklarının sınırladığı adanın ortasında yükseliyordu[65]. Bugün yerinde İstanbul Hıfzısıhha Enstitüsü yapılmıştır. Revanî Çelebi mescidinin şehir topoğrafyasındaki eski durumu, 1875-1880 tarihleri arasında yapılan İstanbul haritasında gayet iyi görülebilir[66]. Revanî Çelebi mescidi 16. yüzyıl Türk edebiyatının değişik bir şahsiyeti ile yakından ilgili bir eser olduğundan üzerinde durulmağa değer. İstanbul'un imarına el atanların kendi medeniyet-tarihlerine karşı ne kadar kayıtsız olduklarını da bu hatıranın ortadan kaldırılması mükemmel surette gösterir.

Koğacılar mescidinin kurucusu, şair Edirne'li İlyas Şüca'dır[67]. 15. yüz-

64 Manifaturacılar çarşısında esas şekli çok değiştirilmekle beraber bu surette değerlendirilmiş küçük bir eser, Seyyid Hasan Paşa çeşmesidir. Burada ayrıca Kâtip Çelebi için de sembolik bir mezar yapılmıştır.

65 İstanbul Belediyesi, *Rehber*, pafta 4.

66 Ayverdi, *Harita*, pafta C 4; *Camiler haritası*'nda Revanî Çelebi camii adı ile 220 no.lu olarak işaretlenmiştir.

67 *Hadika*, I, s. 160 (Koğacılar m.), 116 (Revanî Çelebi m.). Burada aynı eser iki ayrı ad altında kaydedilmiştir. *Hadika*, Revanî Çelebi mescidi'nin Edirne'li İlyas Efendi tarafından yaptırıldığını yazarak, Matbah Emini, Sürre Emini olan bu zatın şair de olduğuna işaretle ölüm tarihini de vermektedir. (Millet Küt. deki no. 925, 926, 928 sayılı elyazma *Hadika*'larda Revanî Çelebi mescidi yoktur). Koğacılar mescidi bahsinde ise, yaptıranın Revanî Şüca Efendi olduğu bildirilerek, Sürre Emini olan bu zatın şair de olduğuna işaret olunmaktadır. Ölümüne söylenen ve Revanî m. maddesinde kaydedilen tarih burada bir daha tekrarlanmaktadır. Böylece her iki camiin aslında bir olduğunda şüphe kalmıyor. *Hadika* baskısındaki bu hatanın nereden doğduğu anlaşılmamakta ise de benzeri başka hatalar olduğuna da burada işaret edebiliriz. Bu hatalar, Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 93 ve 116 da yanlış bilgiler verilmesine yol açmıştır.

yıl sonlarında ve 16. yüzyıl başlarında yaşayan Şüca[68], II. Bayezid (1481-1512) devrinde Sürre eminliği vazifesi ile, Mekke'ye gönderilen parayı götürmeğe memur edilmiş, fakat bu paradan bir miktarını kendi kesesine aktardığı anlaşılmış, hatta bu yüzden başka şairlerin hicivlerine uğramış, kendisi de onlara cevap vermekten geri kalmamıştır. Gözden düşünce Sultan I. Selim (1512-1520) e intisap eden şair, Ayasofya mütevellisi yapılmış ve anlaşıldığına göre burada da kesesini doldurmaktan kaçınmamıştır[69]. Revanî mahlası ile şiirlerini yazan Şüca, topladığı servetin yardımı ile bu hayratını da yaptırtmıştır. Bu mescid yapılırken, Sultan Selim'in buradan geçtiği ve burasını kimin yaptırttığını sorduğu rivayet edilir. Şüca-Revanî Çelebi'nin yaptırttığını öğrenince de, onun Ayasofya mütevelliliğini ve Sürre eminliğindeki kötü şöhretini hatırlayarak «*Hoş Ayasofyasın, yılda bir mescid doğurursun*» dediği söylenmiştir[70]. Hoca Husrev mahallesinde ve Kırkçeşme semtinde kurulan bu eserin H. 926 Rebiülevvel (= 1520) tarihinde yazılan vakfiyesi olduğuna göre, mescid Sultan Selim'in son yıllarında tamamlanmış olmalıdır[71]. H. 953 (= 1546) tarihli *İstanbul vakıf defteri*nde mescidin yanında vakfedilen evlerden ve dükkânlardan başka mescidin hariminde dokuzu suleha (salih kimselerin) barınması için ve geri kalanı kiraya verilen 15 höcre de bulunuyordu[72]. Fakat evkafın bir kısmı daha 1546 da harap bir halde olduğundan yerleri paraya çevrilmişti. Revanî Çelebi'nin

68 Esas adı İlyas veya Şüca olarak tesbit edilen Revânî mahlaslı şair, Edirne'lidir. Hayatı hakkında kısa bilgiler Sehi Bey, Âşık Çelebi, Lâtifi ve Hasan Çelebi'nin *Şuara tezkire*'lerinde bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul, 1333, II, s. 180 de (adını sadece İlyas olarak verir). Revanî Çelebi'nin hayatı hakkında çok iyi bir derleme ile eserlerinin etraflı tahlili için kşl. E.J. Gibb, *A history of Ottoman poetry*, London 1902, II, s. 317-346. Revani hakkında edebî bakımdan kısa bir inceleme olarak bk. Ali Nihad Tarlan, *Şiir mecmualarında XVI ve XVII. asır Divan şiiri*, İstanbul 1949, seri 1, fasikül 4, s. 5-8. Revanî Çelebi'nin hattatlığı da olduğu söylenmektedir, kşl. *Tuhfetü'l-hattatin*, s. 560; Abdülkadir İnan, *Şeyh Vefa hayatı ve eserleri*, İstanbul 1941, s. 5 ve 36 da Revanî Çelebi'nin konağının da bu cami yakınında olduğunu yazmaktadır. Bütün Osmanlı devri boyunca Vefa semti, devlet ileri gelenlerinin konaklarının bulundukları bir yer olarak tanınmıştır.

69 Bu hususda bk. A. Nihad Tarlan, *yukarıda not 68 deki yerde.*

70 *Hadika*, I, s. 117-118; S. Eyice, *Bu şehrin hikâyesi: 2, «Hoş Ayasofyasın yılda bir mescid doğurursun», «İstanbul-Sanat, Edebiyat Dergisi»* II, sayı 4 (Nisan 1955) s. 29-30; bu hikâyenin aslı Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin *Tezkire*'lerindedir.

71 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 170-171, no. 970.

72 Bu höcreler sonraları medrese haline getirilmiş olmalıdır. Hiçbir iz kalmadığına göre ahşapdan olduklarına ihtimal verilebilir.

ayrıca Edirne'de de evkafı olduğu aynı *Vakıf defteri*'nden öğrenilmektedir[73]. Edirne'li Şüca-Revanî Çelebi H. 930 (= 1523/24) tarihinde, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) ın ilk yıllarında ölmüş ve yaptırttığı mescidin yanındaki hazireye gömülmüştür. Mezartaşı üzerine şair Beharî'nin şu manzum tarihi yazılmıştı[74]:

Cihânı ser-be-ser tutmuşdu nâmı
Emir-i nazm ya'ni kim Rev'anî
Ecel câmını çün kim nûş kıldı
Şu denlü kim düşüb mest oldu ânı
İşidüb Rûh-u Kudsî dedi tarîh
Cinandan yana can atdı Revânî
930 (= 1523/24)

Revânî Çelebi mescidi, yukarıda bahsi geçen Hoca Teberrük mescidinin az güneyinde olduğundan, onu harap eden yangınların hepsinin de zararını görmüş olmalıdır[75]. Fakat her şeye rağmen mimarî hüviyeti fazla bozulmadan günümüze kadar gelebilmişti[76]. Rumî 1307 (= 1891/92) de bu camiin tamiri[77], 1315 (= 1899) da minaresinin külâhının tamiri hakkında

73 Ayverdi-Barkan, *Tahrir defteri*, s. 171; M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 55 de şu bilgiyi vermektedir: «Vesaik-i tarihiye tasnif heyetine memur erbab-ı dânişten Musa Bey (Kemal Elker'e göre bu zâtın soyadı Adige olup Başbakanlık arşivi müdürlüğünden emekli olarak, İkinci Dünya harbi başlarında ölmüştür. Çok geniş malûmatı olan, mütevazi, içine kapalı, müeddep bir Bâbıâli efendisi idi)in tedkikatına göre, Sultan Selim-i Sâni devrine ait 12 No.lu vesikada Revanî Çelebi'nin Edirne'de Halil-ül ecr mahallesinde Ine Hatun'un vakıf menziline mülâsık ve bir tarafı tarik-i âm ile mahdud hanesi bulunduğu...».

74 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 56, yenibaskı, s. 75; A. Nihad Tarlan, *not 68 deki yerde*, s. 6-7. Bu manzum mezartaşı kitabesinin aslı Sehi Bey ve Hasan Çelebi *Tezkire*'lerinde bulunmaktadır.

75 Haliç'den başlayarak Bozdoğan kemerine doğru uzanan bu büyük yangınlar hakkında bk. yukarıda *not 12 deki yazılar*.

76 Bütün aramamıza rağmen, Revanî Çelebi mescidinin iyi fotoğraflarını bulamadık. Bu vesile ile şuna işaret edelim ki, Eski Eserleri Koruma Encümeni arşivindeki dosya (no. 580) da büyük bir hata yapılarak, Revanî mescidi adı altında, ona ait tarihi bilgiler, Vefa'da Bozacı yanındaki, Sinekli medrese veya Mimar Ağa mescidi hakkındaki not ve resim ile birleştirilerek derlenmiştir. Bu hali ile dosya bir işe yaramamaktadır. Revanî Çelebi camii tarafındaki eski Türk mahallesini yangından önceki hâli ile gösteren hoş bir resim şu kitapda basılmıştır, L. Schneller, *Nicaea und Byzanz*, Leipzig 1907, s. 73, ne yazık ki bu fotoğrafda camiin sadece minaresi farkedilmektedir.

77 «*Sabah*» gazetesi, 20 Teşrinevvel 1307.

ihale haberleri[78] devrin gazetelerinde çıkmıştır. Büyük Vefa yangınında 1908 de daha pek çok eser ile beraber yanmış ve öylece kalmıştır[79]. Unkapanı'ndan Şehzadebaşına geniş bir cadde açılmasına teşebbüs olunarak[80], zaten yangın yeri olan bu bölgede bazı çalışmalar yapıldığında buradaki Küçük Koğacılar hamamı cadde üzerine geldiğinden yıkılmış[81], 1894 depremindenberi yarı yıkık halde duran ve halk arasında Virantürbe adıyla tanınan Tamışvar ve Budin valisi Payzen Yusuf Paşa'nın türbesi ortadan kaldırılmış[82], bu arada Revanî Çelebi'nin mezarı da yeni yol çizgisine isabet ettiğinden yerinden sökülmüştür. İstanbul'un eski eserlerine büyük bir sevgi ile bağlı olan Mehmed Ziya Bey, 1 Mart 1924 de Payzen Yusuf Paşa'nın mezar kalıntılarını Revanî Çelebi mescidinin yanına taşıtarak, burada minare dibinde bir mezar halinde düzenlemiş, Revanî Çelebi'nin de mezarını açtırarak, kemiklerini, kıble duvarı önüne taşıttırmıştır. Bu sırada üzerinde yukarıdaki manzum kıta yazılı olan Revanî'nin kâtibi kavuklu mezartaşı da yangından ufalanmış bir halde olarak bulunmuştu. Ziya Bey ayrıca o çevrede rasladığı, Ali adında bir şahsa ait pek güzel bir mezartaşı ile, Payzen Yusuf Paşa türbesi ile Revanî Çelebi mescidi arasında bulunan küçük haziredeki mezarları da açtırarak bunlarda bulduğu kemikleri Revanî Çelebi mescidi yanına gömdürmüştür[83]. Ziya Bey'in yazdığına göre buradaki

78 «*Tercüman-ı Hakikat*», 15 Mart 1315.

79 Bu yangın hakkında bk. *Yukarıdaki not 12 deki yerler.*

80 Bu geniş cadde şimdiki Atatürk Bulvarı'ndan bazı kısımlarda biraz daha farklı bir güzergâh takip edecek surette tasarlanmıştı. Meselâ Burmalı Mescidin tam önünden geçiyordu.

81 Revanî Çelebi mescidi yakınında Küçük Koğacılar hamamı adı ile tanınan bir de hamam vardı, kşl. M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 53, yeni baskısı s. 72. Büyük Koğacılar hamamı ise daha doğuda, Recaî Mehmed Efendi sebili ve Sıbyan mektebi karşısında bulunmaktadır. C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1912, s. 103, res. 224 de, adını vermeksizin, Bozdoğan kemeri yakınında olduğunu belirttiği bir hamamın plânını takdim etmiştir. Çok değişik bir tertibi ve plânı olan bu hamamın belki bir kısmının Bizans yapısı olduğuna ihtimal vermek de mümkündür. İstanbul hamamları üzerinde çalışan H. Glück bu hamamı bulamadığına göre, bu plânın Küçük Koğacılar hamamına ait olması mümkün görülebilir, kşl. H. Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 113-114, res. 76.

82 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 53; yeni baskısı, s. 72; Payzen Yusuf Paşa H. 998 (=1589/90) de konağında adamları tarafından öldürülmüştür. Türbesinin yeri, Ayverdi, *Harita*, pafta C 4 de görülür. Çok soluk bir fotoğrafı, M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 54 (yeni baskıda yoktur) de basılmıştır. Payzen Yusuf Paşa'nın camii ise Bozdoğan kemerinin Marmara tarafında, şimdiki İtfaiye caddesi yerinde idi, kşl. *Camiler haritası*, 192 no.lu cami olarak işaretlenmiştir; Ayverdi, *Harita*, pafta C 4; bu cami hak. bk. *Hadika*, I, s. 58.

83 Buradaki mezarların taşınması M. Ziya tarafından etraflı şekilde anlatılmıştır. bk.

mezarlarda şu şahıslar yatıyordu : Vefa Şeyhi-zâde Hamid Efendi kızı Fatma Hanım (H. 1241=1825/26), Edremidli Hoca Mehmed Sadullah Efendi (H. 1244 = 1828/29), Sadullah Efendi-zade Mehmed Muhiddin Efendi (H. 1250 = 1834/35), Kastamonulu Hoca Ömer Efendi (H. 1251 = 1835/36), Abdullah Bey (H. 1138 = 1725/26), Odabaşı Molla Mustafa (H. 1184 = 1770/71), Mustafa Bey (H. 1148 = 1735/36) ve Ahmed Peyk (H. 1159 = 1746/47). Ziya Bey, bu mezarlardaki kemikleri taşıttırdığını bildirmekte ise de, bütün bu mezartaşlarının ne olduğuna dair bir bilgi vermez. Bu notlardan anlaşıldığına göre ,etrafındaki höcreler ile hazire ve tam karşısına isabet eden Payzen Yusuf Paşa türbesi yeni cadde uğruna feda edilmiş olmakla beraber, o tarihlerde Revanî Çelebi mescidinin yıktırılması[84] bahis konusu değildi. Ziya Bey de, mescidin ileride tekrar ihya edileceğini düşünerek etrafdaki bütün mezarlardaki kemikleri onun duvarları dibine taşıtmıştı. *Hadika* yazarı, Ayvansaray'lı Hüseyin Efendi'nin yazma *Vefiyat* adlı eserinden öğrenildiğine göre ise, Osmanlı devri Türk tarihinin tanınmış kimselerinden Koca-Sarı Kenan Paşa da burada, «*Kırkçeşme kurbünde Revanî Çelebi camii dairesinde vâki mektep bahçesinde medfun*» idi[85]. Fakat yapılan incelemelere göre Kaptan-ı Deryâ olan Sarı Ke-

İstanbul, II, s. 54-56; yeni baskısı, s. 73-75. Abdülkadir İnan, *Şeyh Vefa, hayatı ve eserleri*, İstanbul 1941, s. 36 de yazdığına göre Revanî Çelebi'nin mezartaşı yakın tarihlere kadar yerinde duruyordu. Hıfzıssıhha Enstitüsü arkasındaki arsada bir kaç mezartaşı yakın tarihlere kadar görülebiliyordu, kşl. Şinasi Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri-Revanî Çelebi camii*, «*İstanbul Ekspres*» gazetesi, 18 Mart 1959.

84 «*Akşam*» gazetesi, 4 Teşrinsani 1339 (= 1923) «Kanunî Sultan Süleyman devri âteşin şairlerinden Revanî Çelebi, Vefa civarında Koğacılar caddesinde eslâf-ı mücahidînden bir zât-ı muhterem-i fâzılın kârgir türbesi ittisalinde medfundur. Şehremaneti tarafından bu def'a açılan otuz metrelik caddenin tam ortasına tesadüf eden medfeni imha edilmek üzeredir..»; «*Tanîn*» gazetesi, 11 Şubat 340 (= 1924), «Yol açılması dolayısiyle kesilmesi lâzım gelen Revanî Çelebi ve Emin Nureddin (Burmalı Mescid) camilerine ait kabristanların duvar inşaatı bitmek üzeredir»; «*İkdam*» gazetesi, 28 Şubat 1924, de Revanî Çelebi camii haziresi ile Payzen Yusuf Paşa türbesi hakkında bilgi verilmektedir.

85 Hafız Hüseyin Ayvansarayı, *Vefiyat*, elyazma İstanbul Üniversite kütüphanesi, no. 2539, var 50 a. Sarı veya Topal Kenan Paşa IV. Mehmed (1648-1687) devrinde Budin ve Silistre beylerbeyi ve Kaptan-ı deryâ olmuş, bir aralık Sadaret kaymakamlığında bulunmuştur, kşl. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-vüzera*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1952, s. 36 ve not 114, 115; İ. Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1950, III, s. 421, 425, 555; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 83. Bu konunun çeşitli kaynakların karşılaştırılması suretiyle bir tahlili ve Revanî Çelebi camii yanındaki sıbyan mektebinin başka bir Kenan Paşa'ya ait olduğu hususu için kşl. Münir Aktepe, *Ken'an Paşa*, mad. *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 575.

nan Paşa(? - 1659)'nın başı Üsküdar'da, vücudu ise Halep'de gömülüdür. Burada, kendi hayır eseri sıbyan mektebi yanında gömülü olan şahıs, çeşitli kaynakların tahlilinden anlaşıldığına göre başka bir Kenan Paşadır. Tabiidir ki bu mezarın da ne olduğunu bilmiyoruz. Yeni plânlanan cadde yüzünden hazirelerinin birer parçasının kesilmesine rağmen, Revanî Çelebi ve Bozdoğan kemerinin öteki tarafındaki Burmalı-Emin Nureddin mescidinin korunmaları tasarlanmış olduğundan hazirelerinin kalan kısımları korunmak üzere yeniden etraflarına birer duvar çekilmişti[86]. Fakat 1941 de Atatürk bulvarı yeniden düzenlendiğinde, Revanî Çelebi mescidinin ihyası düşüncesi gerçekleşmemiş[87], yeni caddeye hiçbir zararı olmadığı halde, garip anlayışların hâkim olduğu «imar» ın lüzumsuz kurbanlarından biri olarak ortadan kaldırılmıştır. Atatürk bulvarı açıldığı sıralarda, caddenin en dış kenarından bile oldukça içeride bulunan bu mescid 1942-43 kışında tamamen yıktırılarak ortadan kaldırılmış, mezartaşları ve kitabelerin ne olduğu dahi öğrenilememiştir[88]. Yıllarca sonra bu mescidin arsasının tam üstüne Hıfzısıhha Enstitüsü binası yapılmıştır. Bu mescid, Bozdoğan kemerinin gözlerinden biri içinden külâhsız minaresi ile bir perspektif verdiğinden, durduğu sürece artistik fotoğraf meraklılarınca bu surette resmi çekilmiştir[89]. Bu görünüşde yapılan kartpostalı satışa da çıkmıştır. Revanî Çelebî camiinin iyi resimleri, İstanbul'un imar çalışmalarını gösteren ve Devlet büyüklerine takdim edilmek üzere büyük boyda hazırlatılan fotoğraflarda vardır. Vaktiyle böyle yazı resimler görmüş fakat birer kopyalarını elde edememiştik. 12 Mart 1937 günü Bozdoğan kemerinin üstünden Süleymaniye camiine doğru çektiğimiz bir fotoğrafda ön plânda, boş bir ara-

86 Sanat değeri inkâr edilmeyecek derecede belirli olan Burmalı mescid de 1935 lerde büyük tehlikeler geçirmiş, burası önce kadro dışı bırakılarak, çatısı, pencereleri sökülerek dört duvar halinde yıkılmağa terkedilmiştir. Fakat sonraları, içindeki moloz temizlenerek üstüne bir çatı çekilmiş ve bir doğrama atölyesi olarak kullanılmış, nihayet ihya edilerek yeniden ibadete açılmıştır.

87 İ. Hakkı Konyalı, *yukarıda not 55 deki yerde,* Atatürk bulvarı çevresindeki eski eserleri incelemekte ise de, bilinmeyen bir sebebden Revanî Çelebi camiini makalesi çerçevesi içine almamıştır.

88 İstanbul'da istimlâklerde ortadan kaldırılan eserlerin kitabeleri muntazam envanter kayıtları ile bir yerde toplanıp korunsa, pek çok tarih vesikası hiç değilse kurtarılmış olurdu. Bugün, Topkapı Sarayı ikinci avlusunda bir kitabe sergisi vardır. Bir miktar kitabe ve bilhassa mezartaşı da, Süleymaniye medreselerinden Haliç tarafındaki bir medresede toplanmış bulunuyor.

89 Cl. Alzonne, *İstanbul,* Paris 1936, s. 20 deki res.

zinin ortasında harap Revanî Çelebi camii, minaresi ve duvarları ile görülebilmektedir.

Revanî Çelebi mescidi bir çevre duvarının içinde yükselen, dikdörtgen plânlı, evvelce üstü ahşap bir çatı ile örtülü, sakıflı tipde bir mescid idi. İçerisi iki sıra halindeki pencerelerden aydınlanıyordu. Yapı, mimarî bakımdan fazla gösterişli ve iddialı bir eser olmamakla beraber 16. yüzyıl sanatı hüviyetini aksettiriyordu. Sağ tarafına bitişik olan minaresinin kürsü kısmı pahlı yuvarlak biçimde idi. Uzun bir pabuç kısmında ise herhangi bir geçiş unsuru bulunmuyordu. Tuğladan örülen gövdede beyaz taş şeridler vardı. Şerefe çıkması kaba bir görünüşte olduğundan buradaki tuğla mukarnasların bozularak hepsinin sıvandıklarına ihtimal verilebilir. Zaten şerefenin demir parmaklığı da geçen yüzyılın demir işçiliğini aksettiriyordu. Revanî Çelebi mescidi şehir tarihinin ve Türk divan edebiyatının bir unsuru ve Türk divan edebiyatının maddî bir hatırası, yaşatılması gerekli olan bir eserdi. Yokolması şehir için muhakkak ki büyük bir kayıptır.

V

Kambur Mustafa Paşa (veya Yayla) camii

Levha : XV - XX. *Resim : 30 - 39.*

Fatih'deki Kambur Mustafa Paşa camii, İstanbul'un büyük yangın âfetlerinin birinin harap ettiği ve insanların ilgisizliği ile şuursuz menfaatlerin kurbanı olan bir eski eserdir. 1945 yılına kadar harabe halinde ayakta duran bu eser, bu tarihlerden sonra hızla ortadan kalkmış ve bütün izleri yeryüzünden silinmiştir. Kambur Mustafa camii ve tekkesi, Kıztaşı'nın batısında Sofular caddesi kenarında bulunuyordu. 1934 tarihli *Belediye rehberi*'nde, 79 sayılı İskender Paşa mahallesi sınırları içinde, Sofular caddesi, Hacı Salih Efendi, Deynekçi ve Pazaryeri sokaklarının çevrelediği adanın içinde bulunuyordu[90].

Kambur Mustafa Paşa camiine halk tarafından Yayla camii de denilmekte idi[91]. İstanbul'da Çapa tarafında Aydın Kethüda tarafından yaptırıl-

90 İstanbul Belediyesi, *Rehber*, pafta 6.

91 Buraya niçin Yayla camii denildiğinin sebebini bilmiyoruz. Şinasi Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri: Yayla camii*, «*İstanbul Ekspres*» gazetesi, 21 Mart 1959, de «Yayla diye tavsif edilmesi de herhalde yerinin yüksekliğinden ve şerefesinin fevkalâde nezaretinden mütevellit olsa gerek» demektedir.

mış ikinci bir Yayla camiinin daha olması[92] şehrin tarihî topoğrafyasında bazı karışıklıklara sebeb olmuş[93] ve hatta bu gibi aldanmaları önlemek üzere tarafımızdan çok yıl önce küçük bir araştırma hazırlanarak yayınlanmıştı[94]. Fatih'deki Yayla camii hakkında, *Hadika* şunları yazar[95] : «*Fevkanîdir, tahtında evâilden kalma bir mahzen-i kebîr vardır. Bânisi Kambur Mustafa Paşa'dır. Mumaileyh üç kere Bağdat Vâlisi olup Mısır'da vefat etmiştir, vefatına mah-ı Zilhicce tarihdir. Civarında dahi mumaileyhin hayrı olarak bir mektep ile Süleymaniye suyundan bir akar çeşme vardır. Sarı Kez demekle maruf Nureddin Efendi anda medfundur. Sultan Mehmed müderrisi iken Şevvâl-i şerif 921 tarihinde rıhlet eylemiştir ve tefsir-i Beyzavî üzerine hâşiye sahibi Sinaneddin Yusuf Efendi dahi anda medfundur. Sabıkuzzikr Sarı Gez'in damadıdır. Anadolu Kazaskeri iken felç isabet ederek azlolunduktan sonra üç gün mürurunda doksanüç yaşında iken şehr-i Recebü'l mücerreb 986 (= 1578) tarihinde vefat eyledi. Anadolu hisarı'nda iki mescidi ve vilâyeti olan Amasya'da sair hayratı ve nice telifatı vardır. Ve neslinden olarak yanında ülemadan çok kimse medfundur. Hâlâ silsilesi bâkîdir. Mahallesi yoktur.*» Bu nottan anlaşıldığına göre Yayla camii denilen eser, Bizans devrinden kalmış bir büyük mahzen *(mahzen-i kebîr)* in üstünde inşa olunmuştu. Yaptıran üç defa Bağdat vâlisi olan Kambur Mustafa Paşa idi. Camiin civarında aynı hayır sahibinin bir sıbyan mektebi ile bir de çeşme bulunuyordu ki, bu çeşme 1875-1880 arasında çizilen İstanbul plânında, camiin az aşağıda Sofular caddesi ile Deynekçi sokağı köşesindeki çıkıntıda görülmektedir[96]. Camiin haziresinde Fatih külliyesi müderrislerinden H. 921 Şevvalinde (= 1515) ölen Sarıkez Nureddin Efendi ile *Tefsir-i Beyzavî haşiyesi* yazan Sinaneddin Yusuf Efendinin mezarlarının bulunduğunu da *Hadika* yazarı Ayvansaraylı Hüseyin Efendi bildirmektedir. Mustafa Paşa ca-

92 *Hadika*, I, s. 219; *Camiler haritası*'nda Yayla camii adı ile 190 no.lu olarak işaretlenmiştir.

93 A.M. Schneider, *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archaeologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 96 no. 24, iki Yayla camiini karıştırarak, Fatih'deki için söylenen altında bir Bizans mahzeni olduğu hususunu, diğerine Çapa'dakine yakıştırmıştır.

94 S. Eyice, *İstanbul'da Yayla camileri ve şehrin tarihî topoğrafyasının yanlış izah edilen bir meselesi*, «*Tarih Dergisi*» VII, sayı 10 (1954) s. 31-42, ve 5 resim ile.

95 *Hadika*, I, s. 222.

96 Ayverdi, *Harita*, pafta C 4, Esas adı Ömer olan Muallim Naci (1850-1893), sekiz yaşına kadar içinde yaşadığı evin yakınındaki bu sokağı ve çeşmeyi hatıralarında gayet iyi anlatmıştır, kşl. Muallim Naci, *Sümbüle III, Ömer'in çocukluğu*, İstanbul 1307; yeni harfler ile baskı, *Ömer'in çocukluğu*, yay. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1969.

mii, bu semtin önemli bir başka camiine daha komşu bulunuyordu ki, esasında 899 (1493/94) de ölen Çıkırıkcı Kemaleddin tarafından yaptırılmış olmakla beraber, bu ufak ibadet yeri 16. yüzyıl başlarının tanınmış şahıslarından Sarıkez Nureddin Efendi'nin evinin yakınında olduğundan onun adı ile anılıyor ve hatta bu ad bütün bir semte yayılmış bulunuyordu. Bu tarihî ailenin ferdlerinin aile ocaklarına komşu camilerin hazirelerine gömüldükleri anlaşılmaktadır[97].

Yayla camiinin kurucusu olan Mustafa Paşa ise Kundakçızade adı ile tanınmış olup kendisine Kanbur deniliyordu. *Sicill*'in derlediği bilgiye göre, Yeniçerilikden yetişen Mustafa Paşa, muhtelif kademeleri atladıktan sonra, Sekbanbaşı olmuş, H. 1068 Cemaziyülevvelinde (= 1658) Yeniçeri Ağa'lığına yükselmiştir[98]. Kendisine Vezir rütbesi verilerek H. 1072 yılı Receb ayında (= 1662) Şam valisi, bir yıl sonra 1073 Recebinde Bağdat valisi tayin edilmiş, aynı yıl içinde de Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evlenmiştir[99]. Fatma Sultan 1014 (= 1605/06) dan sonra doğarak, Çatalca'lı Hasan Paşa, Kara Mustafa Paşa, Melek Ahmed Paşa'nın karısı olmuş, ve dördüncü evliliğini Kundakçızade veya Kanbur Mustafa Paşa ile 1073 (= 1662/63) de yapmıştır. Mustafa Paşa, 1074 Cemaziyülevvelinde (= 1663) Maraş, 1075 (= 1664/65) Şam Trabulus'u vâlisi olmuş ise de az sonra 1076 (= 1665/66) de ölerek, Kahire'de gömülmüştür. Bir defa daha dul kalan zevcesi Fatma Sultan hayli ilerlemiş yaşına rağmen 1078 (= 1667) de beşinci bir evlilik yaparak, Kozbekçi Yusuf Paşa ile evlenmiştir.

Mustafa Paşa camii, 1918 deki büyük Cibali-Fatih yangınına kadar kullanılmış, bu tarihde yandığından bir daha tamir edilmeden kalmıştır[100]. Uzun yıllar etrafındaki harap haziresi ile duran camiin altındaki on sütunlu Bizans sarnıcı, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin teklifi ile, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından 1940 yılında 900 lira karşılığında istimlâk edilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı adına tapusu da alın-

97 *Hadika*, I, s. 133. Sarıgez (veya Kez) mescidi ile sonraları halk tarafından Sarıgüzel şekline sokulan bu ad hakkında kşl. *yukarıda not 94 deki makalemiz*, s. 34 ve 35, not 8, 9.

98 M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 398.

99 M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 60; G. Oransay, *Osmanlı tarihinde kim kimdir*, I, s. 71 ve 170.

100 A.M. Schneider, *Die Braende in Konstantinopel*, «*Byzantinische Zeitschrift*» 41 (1941) s. 401, yangın sahasının bir fotosu, lev. IX, res. 3 de bulunuyor. Mustafa Cezar, *yukarıda not 12 deki yerde*, s. 379-380.

mıştır. Camiin durumunun Vakıflardan sorulması üzerine, Vakıflar Genel Müdürlüğünün 125 618/99 sayı ve 20 Mart 1942 tarihli yazısı ile verilen cevapda «*Kanbur Mustafa Paşa camiinin vakfı kütükde kayıtlı ise de vakfiyesinin kaydının bulunamadığı*» bildirilmektedir[101]. 1945 den sonra Fatih'in bu semtinde başlayan inşaat, eski eserin etrafının ev ve apartımanlarla dolmasına yol açarken, camiin sahipsiz harabesi de tahrib edilmiş, 1940 da duvarları, minaresi, hazire duvarı ve mezarları dururken, bunlar da ortadan kalkmıştır. Bu eseri 1943 de inceleyip resmini çektiğimizde, minare artık yoktu, fakat üç duvar ile mezarlar henüz görülebiliyordu. 1954 de basılan makalemizi hazırlarken, o yılın Mayıs ayında bir defa daha gittiğimizde, camiden artık toprak üstünde en ufak bir iz dahi kalmadığını tesbit ettik. Sadece Sofular caddesi tarafında yaya kaldırımı kenarında görülen iki duvar parçası, burada evvelce itinalı bir işçilik ile yapılmış eski bir bina bulunduğunun yegâne işareti idi. Haziredeki mezarlardan çoğunun taşları parçalanmış olarak etrafa saçılmıştı. Şurada burada toprağa gömülü bir kaç taş farkediliyordu. Bu cami hakkında 1959 da kısa bir makale yayınlayan Şinasi Akbatu, şunu da yazar[103]: «*Bu mezarlıkda İbn-i Melek nâmında ulemâdan bir zâtın makamı vardır. Mezarlığın Sofular caddesindeki duvarında vaktiyle «Hâzâ kabr-i Melek» diye bir levha varmış. Halbuki İbn-i Melek H. 797 (= 1394/95) tarihinde vefat ederek Tire'de Aydınoğlu Mehmed Bey'in yaptırdığı medresenin mezarlığına defnedilmiştir. Binaenaleyh burada defni mevzuubahis olamaz*»[104]. Muallim Naci merhum da çocukluk

101 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 17, not 7; yeni baskısı, s. 31, de buradan kısaca bahseder. İstimlâk ile ilgili notlar Eski Eserler Encümeni'ndeki 444 no.lu dosyada bulunmaktadır.

102 İstanbul'daki harap camilerin minareleri 1941-42 kışında hiç bir istisna yapılmaksızın yıktırılmıştır. O sıralarda tesbit edebildiğimiz kadarı ile bu minare yıkımından sadece, çok orijinal bir mimarisi olan Tulumcu Hüsam mescidininki kurtulmuştu (kşl. S. Eyice, *İstanbul minareleri*, «*Türk sanatı tarihi, araştırma ve incelemeleri*», I, 1963, s. 62, res. 86-87). Fakat bu minare de taşlarından elde edilecek kazanca tamah olunarak, 1945 de ortadan kaldırılmıştır, kşl. S. Eyice, *İstanbul minareleri*, s. 63, not 143 deki çeşitli gazete haberleri.

103 Şinasi Akbatu, *İstanbul'un kaybolan camileri: Yayla camii*, «*İstanbul Ekspres*» gazetesi, 21 Mart 1959.

104 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul 1333, I, s. 219-220; yeni harflerle baskı, *Osmanlı müellifleri*, nşr. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, İstanbul tz. (1971 ?) I, s. 349-350. «Mezkûr medresede ziyaretiyle müşerref olduğum mübarek mezar taşında Arapça olarak 797 H. tarihi kazılmıştır. İstanbul'da Aksaray civarında Sofular mahallesinde yüksek adlarına atfen sonradan bir taş dikilmiştir» denilmektedir. Tahir Bey, 797 tarihli mezartaşını bizzat görmüştür. İbn-i Melek hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, İstanbul 1929, s. 120, not 2 ve 137, Tire'de İbn-i Melek'in mezarının bulunduğu hazire

hatıralarından bahsettiği yazılarında «*İbn-i Melek'in kabrinin yüksek bir mahalde olduğunu*» anar. Muallim Naci merhumun doğduğu ve çocukluk devrini geçirdiği ev de Yayla camiinin biraz altındaki Yeşil Tekke sokağında idi[105]. İbn-i Melek kabrinin ya bir makam olduğuna, veya bu hazirede gömülü birçok ülemadan birinin halk tarafından bu surette adlandırılması neticesinde meydana geldiğine ihtimal verebiliriz. Bugün hazire arsasında yeşile boyalı mum yakılan iki alçak duvar vardır ki, bunun İbn-i Melek denilen kabir yeri olduğu sanılır. Sofular caddesi kenarında altı mezartaşı tesbit olunmuştur. Bunlardan Vatan caddesi tarafında, aziziye serpuşlu taş Zaptiye müşiri Hüsnü Paşa mühürdarı, Rüfâî Şeyhi Harmancık'lı Esseyyid Ebubekir Zahrî Efendinin oğlu Ali Muhlis Efendi (H. 1280 = 1863/64)' nin taşı tam olarak okunabilmektedir. Önünde yerde Hadice Hatun (H. 1204 = 1789/90), Fatih tarafında ise kâtibî kavuklu bir taşın yazısı görülememiştir. Bunun yanında Hacı Musa Ağa kızı Habibe Molla (H. 1215= 1800/01) ile adı toprağa gömülü olduğundan okunamayan bir Kızanlık muvakkitinin taşı tesbit olunmuş, ayrıca yine duvara yapıştırılmış altıncı bir taş daha görülmüştür[106].

Mustafa Paşa camii altında uzanan «*kâfirî kebîr mahzen*» 23 m 60 uzunluğunda ve 12 m 20 genişliğinde idi[107]. Gayet sade, hatta hayli kaba işlenmiş başlıklara sahip, kırmızı granit iki sıra halindeki beşerden on sütun

1950-1955 yılları arasında garip bir modern mimari üslûbda yenilenmiştir, eski ve yeni hali için bk. *Beş yılda Tire 1950-1955*, s. 28 (eski ve yeni fotoları ile); Faik Tokluoğlu, *Tire ve turistik değerler*, İstanbul 1957, s. 12 (buradaki resimde eski hazireden son hatıra olan selvinin de kesildiği görülür). Bu rehberdeki nota göre İbn-i Melek 821 (= 1418) de veya az sonra ölmüştür. Ayrıca bk. Faik Tokluoğlu, *İbni Melek, oğlu Mehmet ve kardeşi Abdülmecid*, İstanbul 1957, (ilk baskısı İzmir 1955), Yayla camii haziresindeki İbni Melek mezarı (veya makamı) hakkında kşl. s. 8, not 2. En büyük ülemadan olarak kabul edilen İzzeddin Abdüllatif ibn-i Melek'in, Fatih camii çevresinde ülema muhitinde bir makamının bulunmasının istenmiş olacağına ihtimal vermek mümkündür. 3 Şaban 1178 (= 1765) tarihli bir vesika (Başbakanlık Arşivi, M. Cevdet tasnifi-Evkaf no. 1870), Kambur Mustafa Paşa camiinin İstanbul kadıları nezaretinde olduğu bildirilmektedir.

105 Muallim Naci, *Sümbüle III, Ömer'in çocukluğu*, İstanbul 1307, yeni baskı, İstanbul 1969, Muallim Naci sekiz yaşına kadar yani 1850-1860 yılları arasında bu evde yaşamıştır. Burayı şu surette anlatır: «Kıztaşı dörtyolağzından Sofular'a doğru inilirken İbn-i Melek hazretlerinin medfun bulundukları yüksek mezaristan sağda bırakılarak biraz daha gidilince yine sağda bir akar çeşmeye tesadüf olunur...».

106 Bu bilgiler Kemal Elker ve Bilgin Turnalı tarafından derlenmiştir.

107 *Hadika*, Millet küt. 925 No.lu yazmada s. 71 de «...tahtında kâfirî bir mahzen-i kebir vardır...» denilmektedir, aynı husus 926 No.lu yazmada da tekrarlanmıştır, s. 109.

ile uzunlamasına üç nefe ayrılmıştı[108]. Bu sarnıcın yapılmasındaki esas gayenin, arazinin burada meyilli oluşu yüzünden, büyücek bir binanın yapımındaki güçlüğü gidermek olduğu anlaşılıyor. Çünki bu mahzen bir taraftan bir su haznesi vazifesi görürken bir taraftan da üzerindeki binanın temellerine muntazam bir kaide meydana getiriyor ve onun gösterişli bir görünüş kazanmasını sağlıyordu[109]. Arazi meylini karşılamak ve bir teras meydana getirmek üzere Bizans devrindeki binaların altlarına böyle mahzen veya sarnıçlar yapılması usuldendi. İstanbul Türkleştikten çok sonra, 17. yüzyılın ortalarında, Mustafa Paşa, burada camiini yaptırırken, bu eski mahzenin temin ettiği sun'î setten faydalanmıştır. Mahzenin bazı yerleri, bilhassa adeta bir sed duvarı teşkil eden güney cephesi taş bir inşaat ile tamir ve takviye edildikten sonra bu düzlüğün üstünde ve evvelce burada yükselen bina (veya belki kilisenin) kalıntılarından faydalanma yoluna gidilmeksizin, temelden itibaren Türk eseri cami inşa edilmiştir. Ayrıca sarnıcın içine de kare bir paye yapıldığı görülmektedir[110]. İstanbul'un Bizans devrindeki tarihî topoğrafyası üzerinde çalışan araştırıcılar, şehrin içinde en azından sekiz tane olduğu bilinen *Tessarakonta martyres* (= Kırk martirler) kiliselerinden birinin burada olduğunu ve bu sarnıcın kiliseye ait olabileceğini ileri sürmüşlerdir[111]. Nitekim Mehmed Ziya Bey de bu görüşü bir derece desteklemiştir[112]. Fakat kanaatimizce bu, hiçbir dayanağı olmayan bir tahmin ve iddiadan ileri geçmemektedir[113].

Mustafa Paşa camiinin etrafını çeviren duvarın bir kısmı, Sofular caddesi kenarında muntazam bir teknikte işlenmiş bir görünüşe sahip bir cep-

108 Ph. Forchheimer ve J. Strzygowski, *Die byzantinischen Wasserbehaelter von Konstantinopel*, Wien 1893, s. 78-79.

109 İstanbul'un bir kısmı Bizans bir kısmı ise Türk devrine ait sedleri, hepsi Bizans'a mal edilerek, E. Mamboury tarafından bir plân üzerinde işlenmiştir, kşl. E. Mamboury, *Contribution à la topographie générale de Constantinople, Actes du VI ème Congrès Intern. d'Etudes Byzantines - 1948*, Paris 1951, II, s. 243-253, toplu plân ise şu eserde basılmıştır, R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, plan VI.

110 Zaten susuz olan sarnıcın içini havalandırmak için, camiin kıble duvarı dibinde bir pencere açılmıştı. Strzygowski ve Forchheimer burasını inceledikleri sıralarda bu mahzen Ermeni iplikçiler tarafından kullanıldığına göre, herhalde camiin akarı olarak gelir getiriyordu.

111 Bu kilise hak. bk. J.P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien 1897, s. 204-206; R. Janin, *La géographie de l'empire byzantin I, Constantinople 3, Les églises et les monastères*, Paris 1953, s. 498-502.

112 M. Ziya, *İstanbul*, II, s. 17, 50.

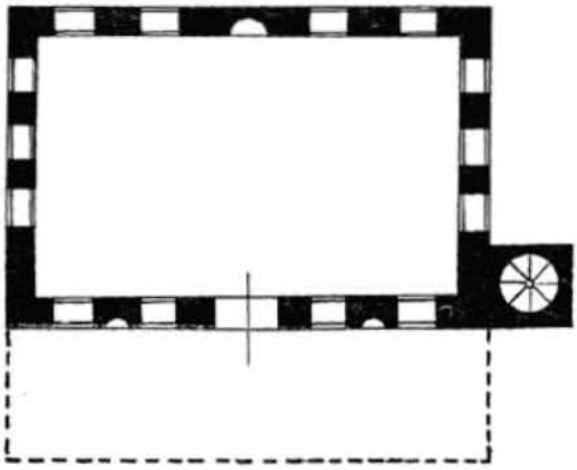
113 S. Eyice, *yukarıda not 94 deki yazımız*, s. 38-39.

he gösteriyordu. Burada tuğladan sivri kemerli bir kapıdan başka, yine tuğla tahfif kemerli ve küfeki taşından iki pencere açılmıştı. Duvar muntazam taş ve dört sıra tuğla şeridlerinden meydana gelmişti. Bu cephenin basit bir avlu duvarı parçası olmayıp cami müştemilâtından bir yapının kalıntısı olduğuna da ihtimal verilebilir. Hemen hemen kare bir plâna sahip olan cami ise muntazam yontulmuş kesme taşlardan yapılmıştı. Her bir cephesinde altlı üstlü dörder pencere içerisini aydınlatıyordu. Giriş cephesinin sağında olan minarenin de kürsüsü taştan olmakla beraber, üçgenli bir pabuç kısmı ile geçilen yuvarlak gövde tamamen tuğladandı. Şerefe hiçbir sanat özelliği olmayan basit bir çıkma halinde idi. Şerefe korkuluğu ise basit ve demir bir parmaklık halinde yapılmıştı. Böylece hiç değilse minarenin gövdesinin tamamı veya bu yukarı kısmının çok geç bir devirde, büyük ihtimal ile 19. yüzyıl içlerinde yeniden yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1940 tarihlerinde şerefeden itibaren petek kısmı pek az bir parçası kalacak surette yıkılmıştı. Minarenin tamamı 1941-42 kışında, İstanbul'un harap camilerinin bütün minarelerinin yıktırıldığı sırada tamamen indirilmiş olduğundan 1943 de çektiğimiz resimde görülmemektedir. 1940 larda, cami harabe halinde olmakla beraber, üç duvarı saçak hizasına kadar sağlam ve ayakta idi. Halbuki, giriş cephesinden ise en ufak bir iz yoktu. Hatta o kadar ki, burada evvelce bir duvar bulunduğunu gösterecek, yan duvarlar ile bağlantı izleri bile tesbit olunamıyordu. Bu garip bir durum yaratmaktadır. Camiin bu cephesinin 1918 deki yangından çok önce yıkılmış olabileceği ve enkazının kaldırılarak bu cephenin ahşap olarak yapılmış olabileceğini bir ihtimal olarak hatıra getirir. Bu ihtimal gerçek olduğu takdirde, bu değişikliğin 1765 veya 1894 depreminin bir neticesi olabileceği de düşünülebilir. Camiin plânı her nekadar kareye yakın bir biçim göstermekte ise de, üstünün evvelce kubbeli olmadığı muhakkaktır. Mustafa Paşa veya Yayla camii, üzeri ahşap çatılı yani sakıflı camilerin, klâsik devir sonlarına ait güzel misallerinden biri idi.

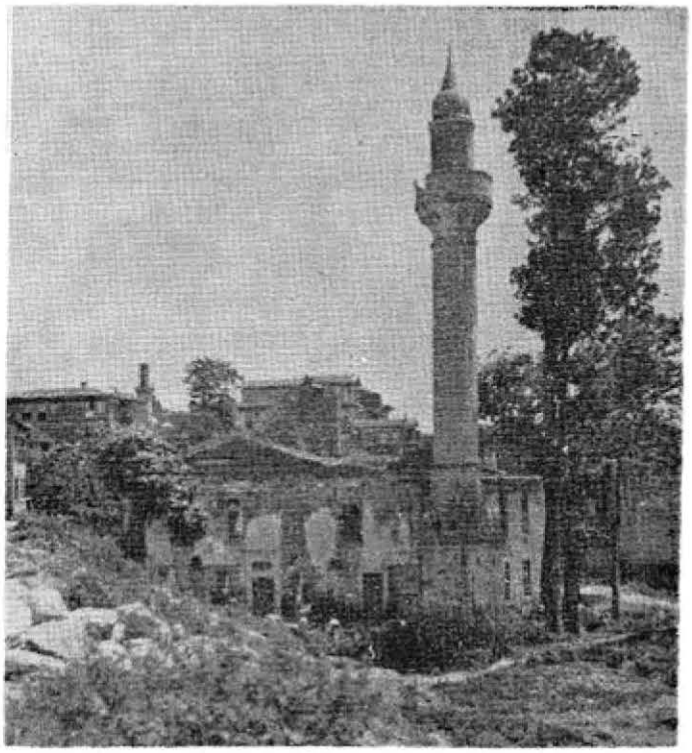
Üzerine inşa edildiği Bizans devri sarnıcı ile bir bütün teşkil eden Kambur Mustafa Paşa camii, mimarî değerden yoksun bir yapı sayılamazdı. Ortadan kaldırılmasını gerektirecek hiçbir sebeb de olmadığına göre pekâlâ yerinde kalabilir ve şehrin bu köşesini, bir gün ihya edilmek suretiyle süsleyebilirdi. Etrafında hiç bir sokak veya cadde açmak lûzumu olmadığına ve altındaki sarnıç, istimlâk edilmiş bulunduğuna göre, ortadan kaldırılmasındaki zarureti anlamak zordur.

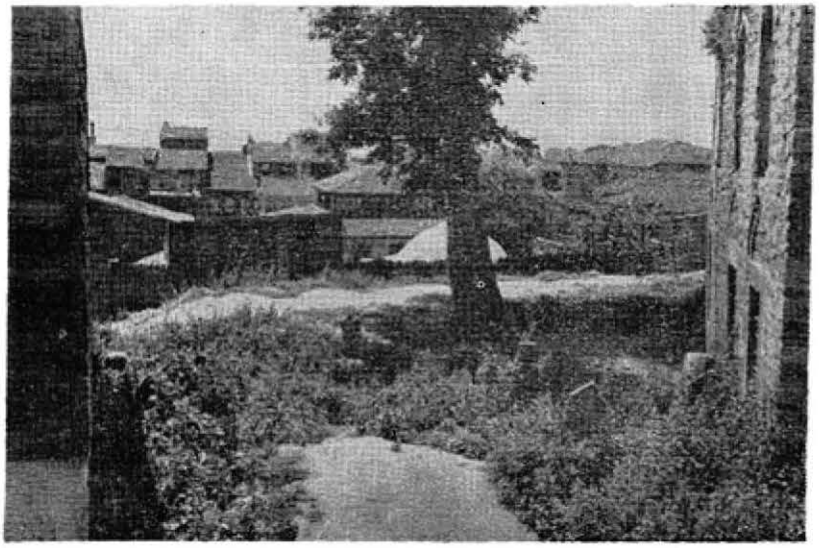
Resim 1. 1875-1880 tarihlerine ait haritada Çobançavuş camii.

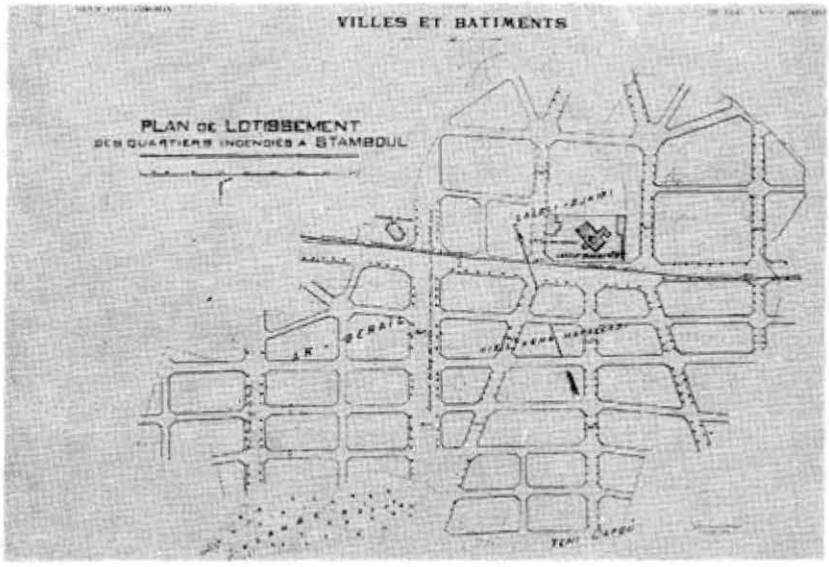

Resim 2. Çobançavuş camiinin krokisi.

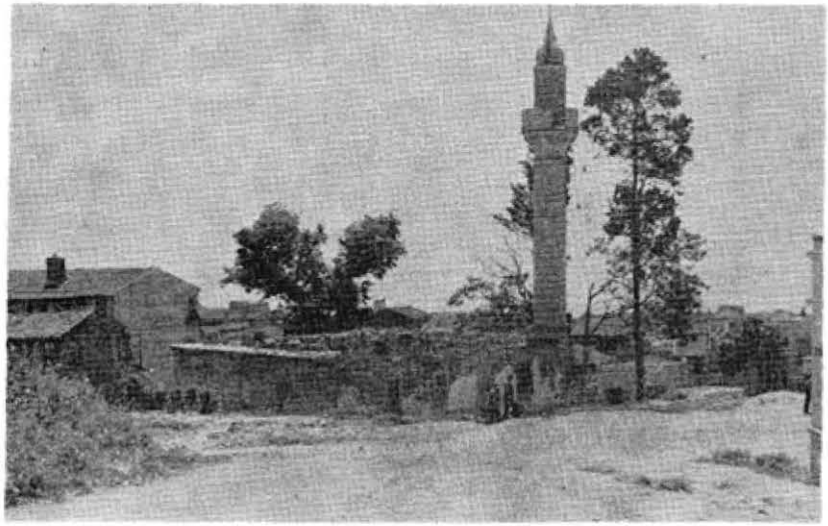

Resim 3. Çobançavuş camii.

Resim 5. Çobançavuş camii etrafındaki şehir plânlaması projesi (1912). (Eski sokakları gösteren çizgiler çok zayıf olduklarından klişede çıkmamıştır).

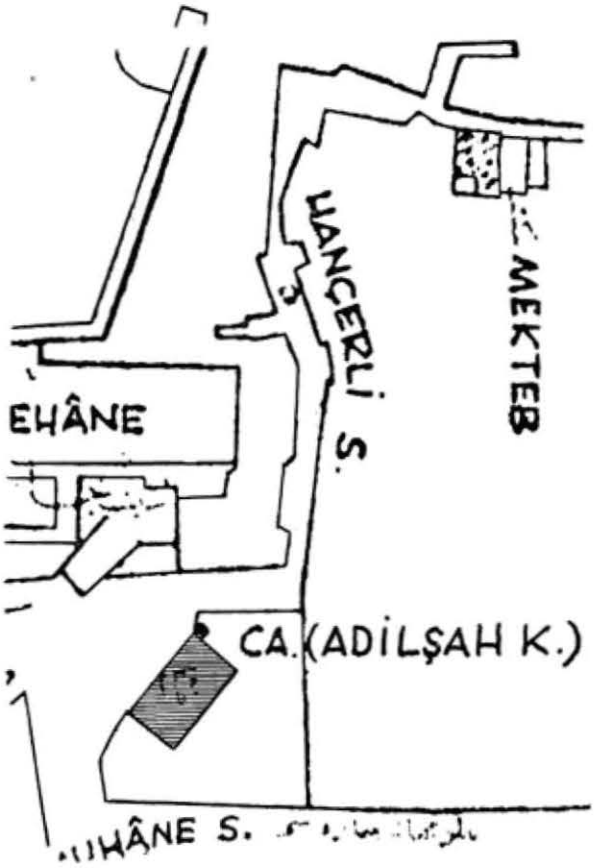
Resim 6. Çobançavuş camii genel görünüşü.

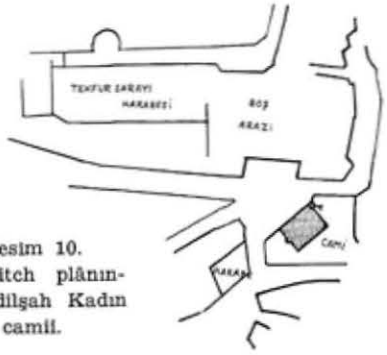
Resim 7. Çobançavuş camii giriş cephesi (1939).

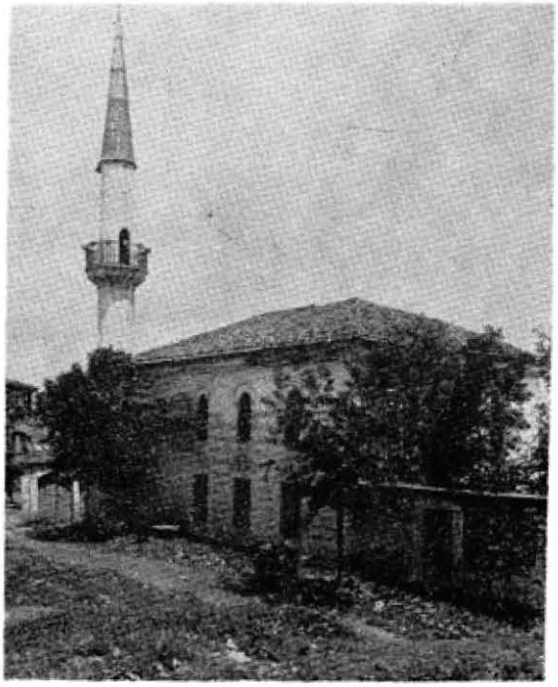
Resim 8. Çobançavuş camii ayni cephe (1947).

Resim 9.
1875 - 1880 tarihli haritada Adilşah Kadın camii

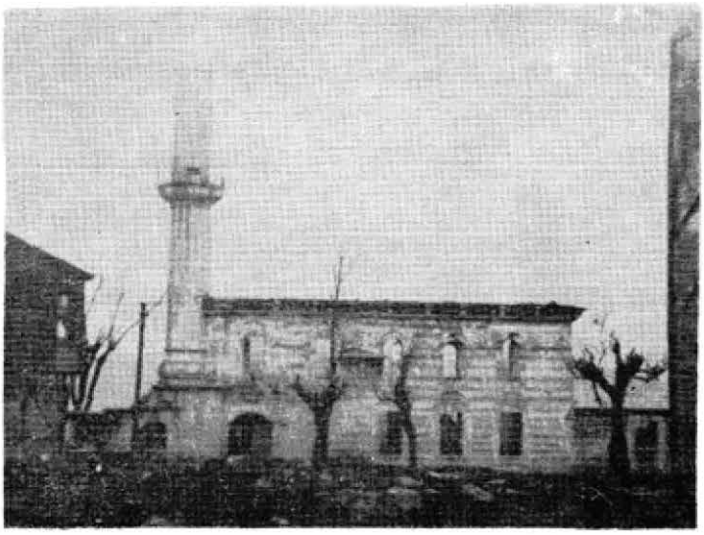
Resim 10.
Pervititch plânında Adilşah Kadın camii.

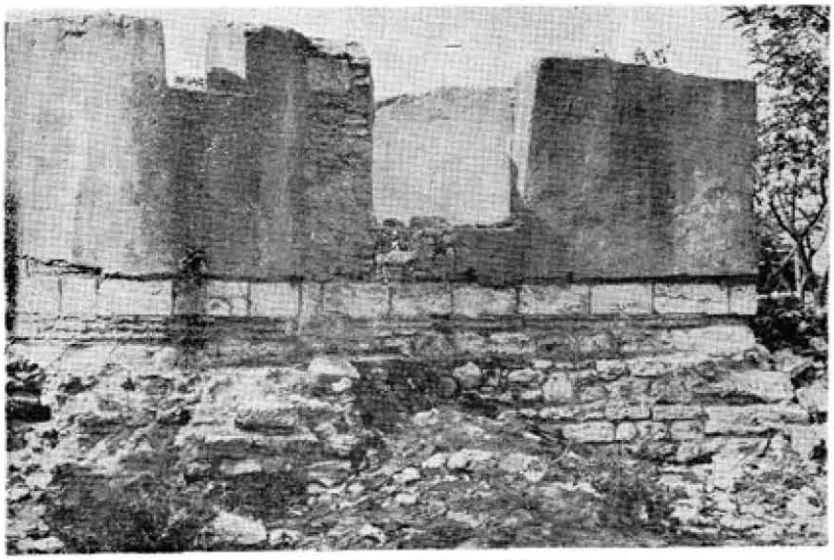
Resim 11.
Adilşah Kadın camii
1920 lerde.

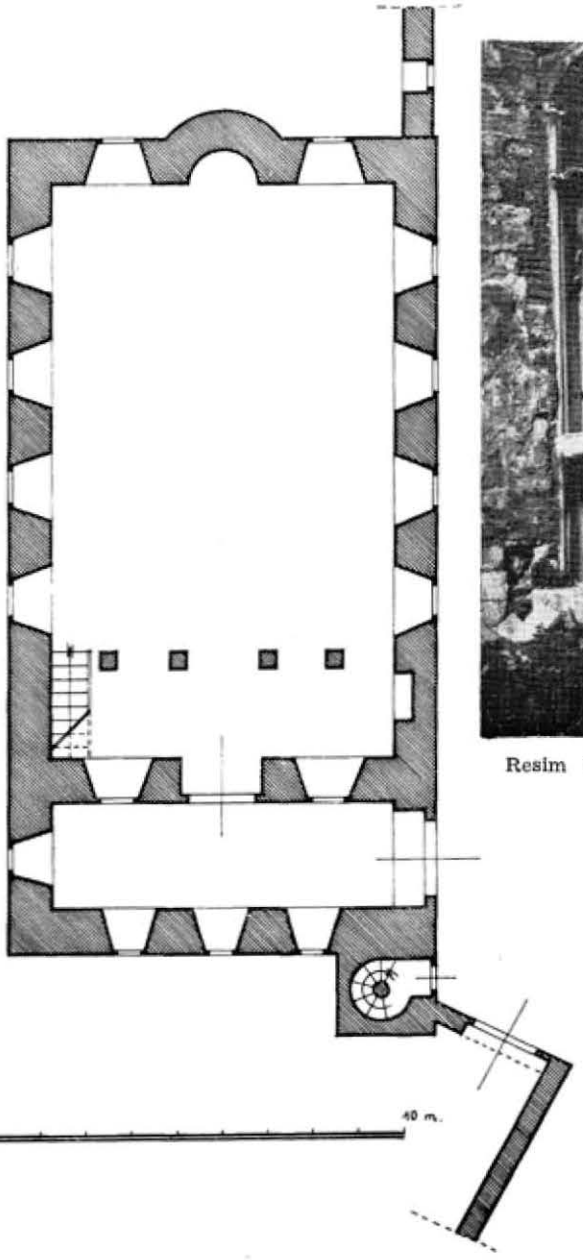
Resim 12.
Adilşah Kadın camii
1966 da.

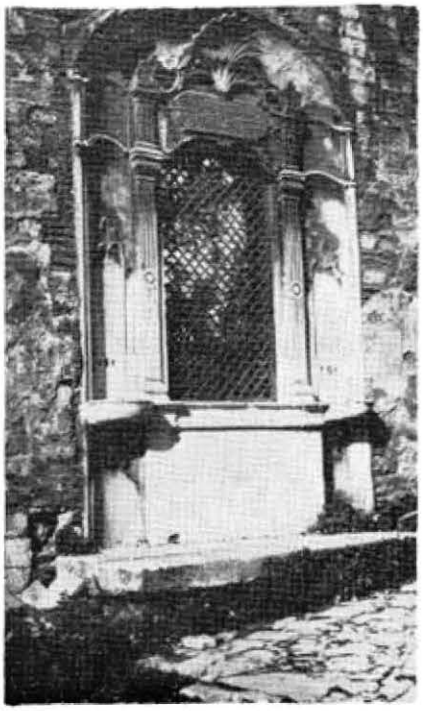
Resim 13. Adilşah Kadın camii, 1937 de.

Resim 14. Adilşah Kadın camii 1966 da.

Adilşah Kadın camii planı.
Resim 15.

Resim 16. Adilşah Kadın'ın Lâleli türbesindeki kabri.

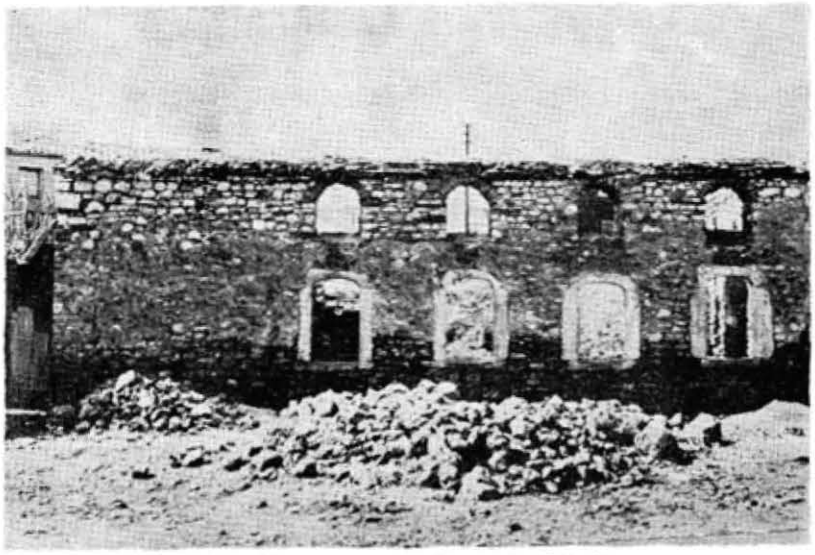
Resim 17. Adilşah Kadın camiine dair temlikname.

Resim 18. 1875-1880 haritasında Hacı Teberrük camii.

Resim 19. Hacı Teberrük camii krokisi.

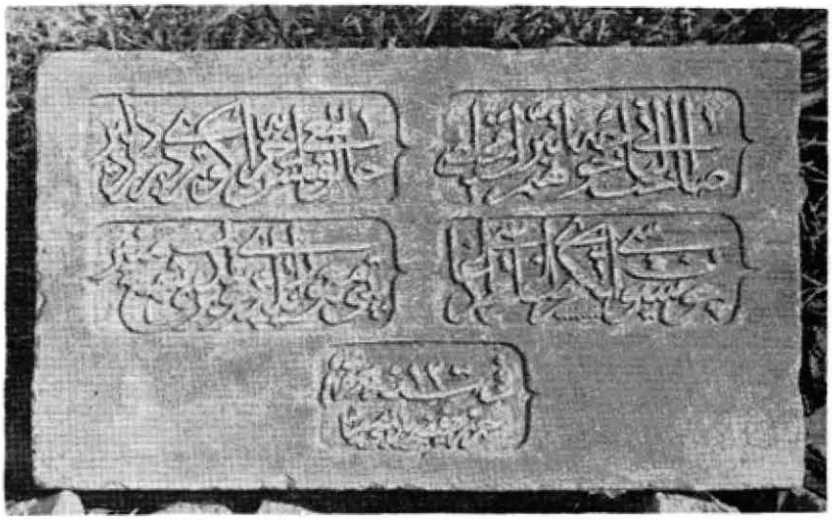
Resim 20. Hacı Teberrük camii 1941 de.

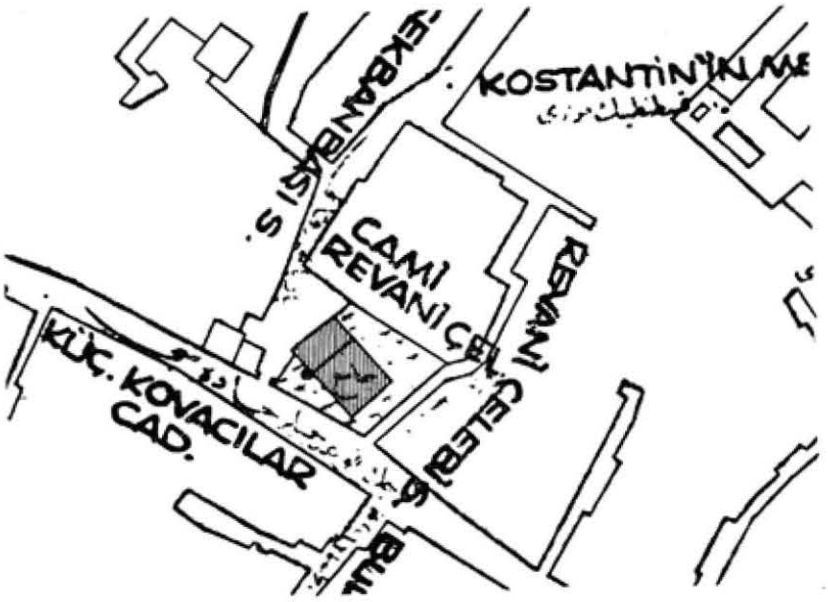
Resim 21. Hacı Teberrük camii 1943 de.

Resim 22. Hacı Teberrük camii 1941 de.

Resim 23. Hacı Teberrük camii kitabesi.

Resim 24. 1875-1880 tarihli haritada Revani Çelebi camii.

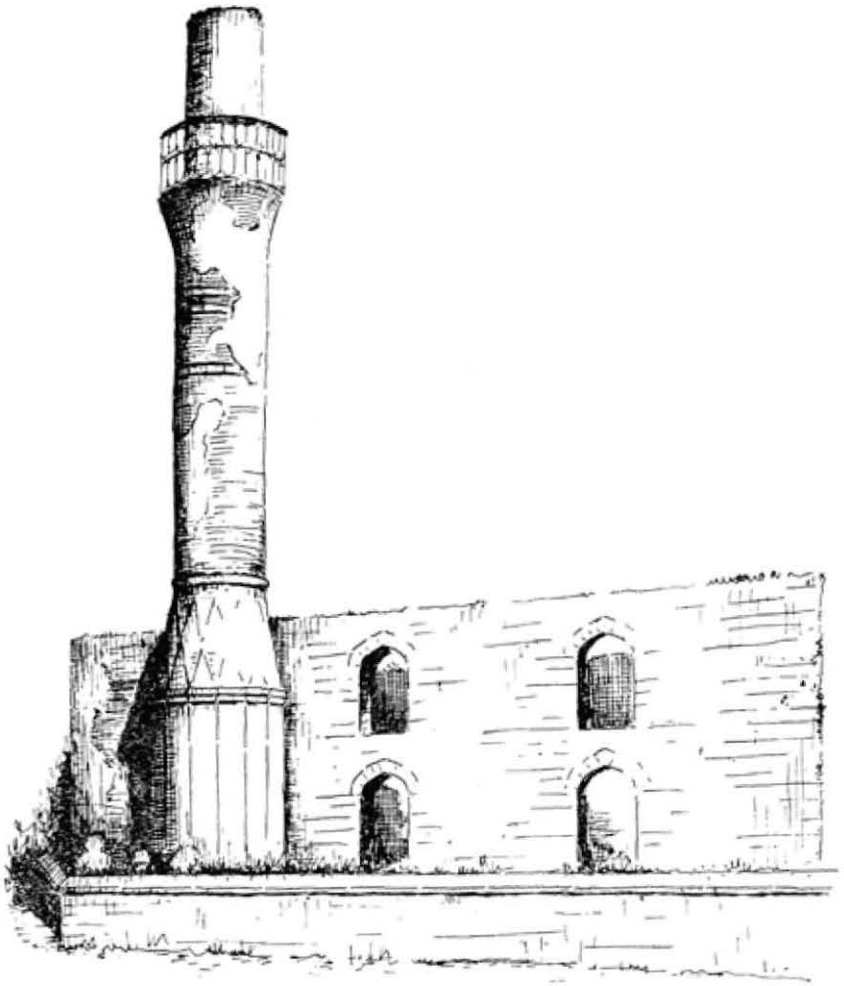
Resim 25.
Revani Çelebi camii. Bozdoğan kemerinin üstünden (1937).

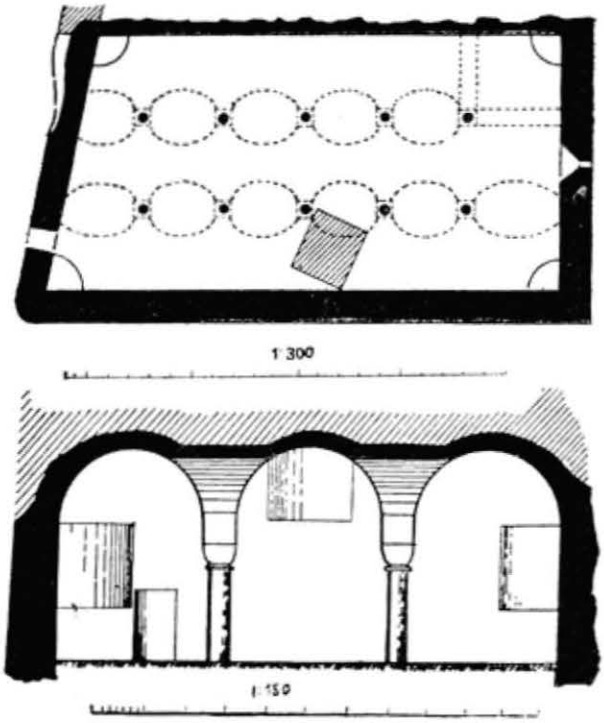
Resim 26.
Bozdoğan kemeri altından Revani Çelebi camii.

Resim 27.
Revani Çelebi mahallesi 1909 yangınından önce (öndeki beyaz minare camie aittir).

Resim 28. Revani Çelebi camii (*İstanbul ve Boğaziçi*, II, deki fotoğrafdan Y. Önge tarafından çizildi.

Resim 29. Yayla camii altındaki Bizans sarnıcı.

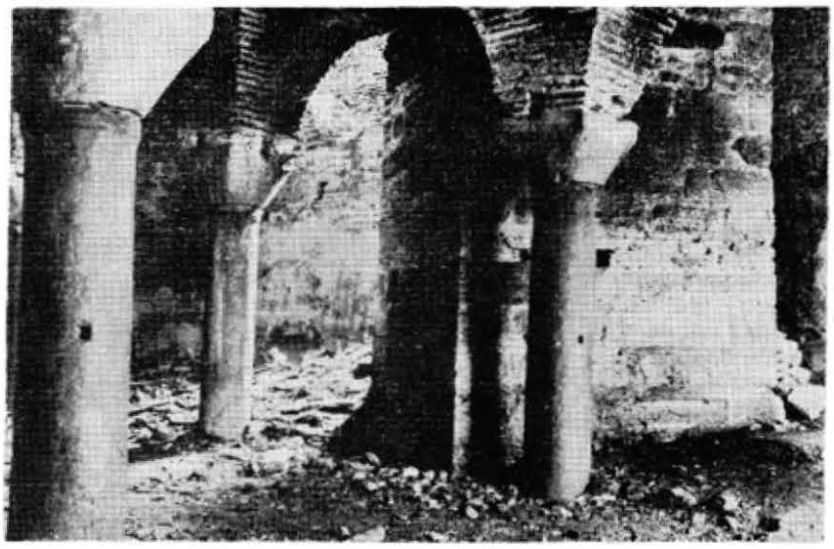

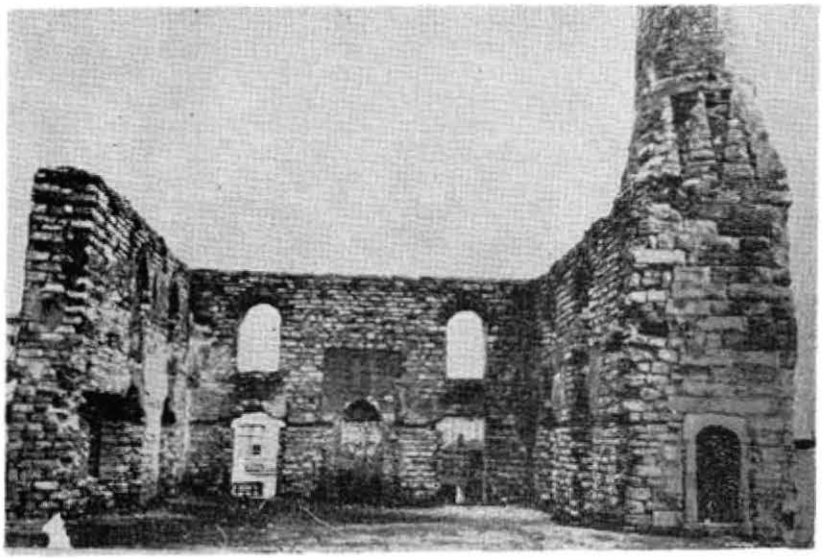
Resim 30. 1875-1880 haritasında Yayla camii.

Resim 31.
Yayla camii altındaki
sarnıcın içi.

Resim 32.
Yayla camii altındaki sarnıcın
içi.

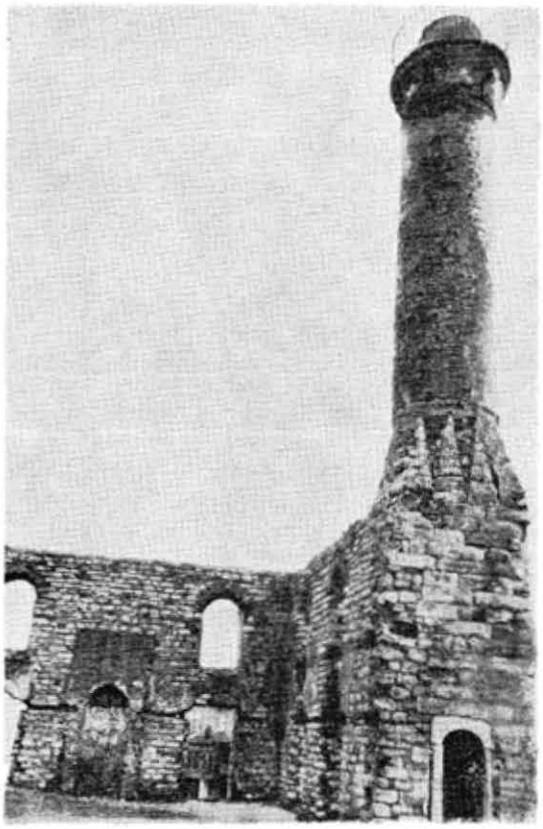

Resim 33. Yayla camii 1941 de.

Resim 34. Yayla camii 1943 de.

Resim 35.
Yayla camii minaresi.

Resim 36.
Yayla camii haziresinden kalan son taşlar 1972 de.

Resim 37. Yayla camii genel görünüşü.

Resim 38. Yayla camii dış duvarı.